

Osmanlı Divan-ı Muhasebat Reisleri

Ahmed Vefik Paşa

Göreve Başlama Tarihi: 29 Mayıs 1862

Görevden Ayrılma Tarihi: 25 Şubat 1863

Ahmed Vefik Paşa, 1823 yılında İstanbul'da doğdu⁶⁵⁸. Divanihümayunun ilk Müslüman çevirmeni⁶⁵⁹ Yahya Naci Efendi'nin torunu; Paris Sefaret Kâtipliği ve Müsteşarlığı, Tersane Tercümanlığı, Bab-ı Seraskeri Tercüme Odası Müdürlüğü yapmış⁶⁶⁰ olan Mehmet Ruhittin Efendi'nin oğludur⁶⁶¹. İlk tahsilini ailesinden alan Ahmed Vefik, 1831'de henüz sekiz yaşındayken Mühendishane-i Berr-i Hümayuna girdi fakat buradaki eğitimini tamamlamadan ayrıldı. Babası Ruhittin Efendi, 1834'te Paris Sefaretine tayin edilen Mustafa Reşit Paşa'yla çevirmen olarak Paris'e giderken oğlu Ahmed Vefik'i de beraberinde götürdü. Ahmed Vefik, Paris'te Saint Louis Lisesinde eğitimini tamamladı⁶⁶². Paris'te öğrenciyken çok iyi derecede Fransızca yanında İtalyanca, Latince ve Grekçe de öğrendi⁶⁶³. Ayrıca Londra'da bulunduğu zaman İngilizceyi⁶⁶⁴, Tahran'dayken Farsçayı⁶⁶⁵, Rusya seyahati esnasında da Rusçayı ve eski Türk lehçelerini⁶⁶⁶ öğrendi.

* Resim: *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar*, I, s. 165.

⁶⁵⁸ Kaynaklarda Ahmed Vefik Paşa'nın doğduğu gün ve ay ile ilgili tarihler çelişkili olduğu için sadece doğum yılının yazılması daha uygun görüldü. Ayrıntılı bilgi için bk. Sevim Güray, *Ahmet Vefik Paşa*, Ankara 1966, s. 9; İsmail Hikmet, *Ahmet Vefik Paşa*, 1932, s. 5; İbnü-lemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar, II*, İstanbul 1982, s. 651; Fevziye Abdullah Tansel, "Ahmed Vefik Paşa", *Bellekten*, XXIII, S. 109, Ankara (Ocak 1964), s. 118.

⁶⁵⁹ Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, İstanbul 2012, s. 193; Tansel, "Ahmet Vefik", s. 118; İnal, *Son Sadrazamlar, II*, s. 651; Güray, *Ahmet Vefik*, s. 9; Mehmed Zeki Pakalın, *Ahmed Vefik Paşa*, İstanbul 1942, s. 3.

⁶⁶⁰ Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, s. 193; Tansel, "Ahmet Vefik", s. 118.

⁶⁶¹ Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, s. 193; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, İstanbul 1996, s. 225; İnal, *Son Sadrazamlar, II*, s. 651; Güray, *Ahmet Vefik*, s. 9; Tansel, "Ahmet Vefik", s. 118; Pakalın, *Ahmed Vefik*, s. 3.

⁶⁶² İnal, *Son Sadrazamlar, II*, s. 651; Tansel, "Ahmet Vefik", s. 118-119; Güray, *Ahmet Vefik*, s. 9-10; İsmail Hikmet, *Vefik Paşa*, s. 6-7.

⁶⁶³ İsmail Hikmet, *Vefik Paşa*, s. 6-7; Güray, *Ahmet Vefik*, s. 10; Pakalın, *Ahmed Vefik*, s. 80-81.

⁶⁶⁴ İsmail Hikmet, *Vefik Paşa*, s. 8; Güray, *Ahmet Vefik*, s. 10.

⁶⁶⁵ İsmail Hikmet, *Vefik Paşa*, s. 9; Pakalın, *Ahmed Vefik*, s. 80.

⁶⁶⁶ İsmail Hikmet, *Vefik Paşa*, s. 14; Pakalın, *Ahmed Vefik*, s. 81.

⁶⁶⁷ Tansel, "Ahmet Vefik", s. 124; İnal, *Son Sadrazamlar*, II, s. 651-652. Ahmed Vefik Paşa ile ilgili kaynaklarda bu görevlendirmeler için farklı tarihler verilmektedir. Daha kapsamlı bir çalışma olması sebebiyle Fevziye Abdullah Tansel'in eserinde verilen tarihler esas alınmıştır.

⁶⁶⁸ Süreyya, *Osmani*, I, s. 225.

⁶⁶⁹ Tansel, "Ahmet Vefik", s. 124-125; İnal, *Son Sadrazamlar*, II, s. 652-653.

⁶⁷⁰ Tansel, "Ahmet Vefik", s. 125; İsmail Hikmet, *Vefik Paşa*, s. 10.

⁶⁷¹ Buradaki görevi esnasında Ahmed Vefik hakkında, dava sahiplerine şiddetle muamele ettiği ve kanuna aykırı cezalar uyguladığı yönünde şikâyetler yapıldığından Mustafa Naili Paşa'nın ikinci sadaretinde (1858'de) Ahmed Vefik, ikinci kez Meclis-i Vâlâ azalığına nakledilmiştir. Bk. İnal, *Son Sadrazamlar*, II, s. 654.

⁶⁷² 6 Temmuz 1863'ten itibaren Divan-ı Muhasebat ismini alan bu kurumun ismi 29 Mayıs 1862-25 Şubat 1863 tarihleri arasında Divan-ı Âlî-i Muhasebe şeklindedir.

⁶⁷³ BOA, *İDÜİT*, Nu. 59/2, 24 Şubat 1863 (iradesi 25 Şubat 1863).

⁶⁷⁴ Bu "sağ kol" o dönemdeki örgüte göre Kocaeli, Bursa, Biga, Balıkesir, Manisa, Muğla, Aydın, Antalya ve İçel'in ilçe, kasaba ve köylerini kapsayan geniş bir alandı. Orta koldaki Kütahya ve Ankara sancaklarının bazı kazaları da teftiş sahası içindeydi. Bk. M. Murat Öntüç, *Ahmed Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, Konya 2009, s. 29; Güray, *Ahmet Vefik*, s. 12. Ahmed Vefik'in bu görevde bulunduğu dönemle ilgili *Tercüman-ı Ahval* gazetesinde şu ilginç ifade yer almaktadır: "Teftiş için İzmir'de bulunduğu sırada o kadar çok arz-ı hâl verilmiştir ki memleketde 'evrak-ı sahiha' kalmadığından İstanbul'a müracaat edilmiştir" bk. *Tercüman-ı Ahval*, Nu. 325, 22 Mayıs 1863, s. 2.

⁶⁷⁵ Tansel, "Ahmet Vefik", s. 125-126; İnal, *Son Sadrazamlar*, II, s. 654, 660-664; Süreyya, *Osmani*, I, s. 225; Mehmed Zeki Pakalın, *Ahmed Vefik Paşa*, İstanbul 1942, s. 21.

⁶⁷⁶ İnal, *Son Sadrazamlar*, II, s. 665; Pakalın, *Ahmed Vefik*, s. 24.

1837'de Bâbüali Tercüme Odasına giren Ahmed Vefik, 1840 yılında Sefaret Kâtibi olarak Londra'ya gönderildi. 1842'de bazı meselelerin araştırılması için özel memuriyetle Sırbistan'a gönderildi. Sırbistan'dan döndükten sonra Tercüme Odası birinci sınıf Kâtipliği'ne ve Yolcu Pasaportları Muayene Müdürlüğü'ne tayin edildi. 1843 yılında tefrik-i tabiiyet ve diğer bazı meseleler için İzmir'e gönderildi. 1845'te buradan döndükten sonra, 1848'de teftiş için tekrar İzmir'e gitti ve iki ay kadar burada kaldı. İzmir'den dönünce önce Tercüme Odası Mümeyyizi sonra da Mütercim-i Evvel oldu⁶⁶⁷.

1848'de Bükreş'e memur olarak gönderilen Ahmed Vefik, orada önemli hizmetlerde bulundu⁶⁶⁸. 1849'da Macaristan milliyetçileri meselesini çözmek üzere fevkalade komiserlik sıfatıyla Memleketeyn'e gönderildi. 1851 yılı haziranında Encümenidanişin teşkilinde dâhilî azalığa tayin edildi. 15 Haziran 1851'de Tahran Büyükelçiliğine gönderildi. İstanbul'a döndükten sonra 1854 yılında Bağdat ve Şark hududunu teftişle görevlendirildi. Buradan dönünce 8 Ocak 1855'te sefaret uhdesinde kalmak üzere Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye Azalığı'na tayin edildi⁶⁶⁹. Aynı yıl, bu meclisin Muhakemat Dairesi Reisliği'ne getirildi ve Ceza ve Muhakemat Kanunnamesi'nin tesvidine memur edildi⁶⁷⁰. 14 Mart 1857'de azalık uhdesinde kalmak üzere Deavi Nazırlığı'na⁶⁷¹ getirildi. Ağustos 1857'de bu görevinden ayrılarak Meclis-i Vâlâ Azalığı'na devam etti. Ocak 1860'da Paris Sefaretine tayin edildi ancak Şubat 1861'de Meclis-i Vâlâ Azalığı'na geri çağırıldı. 23 Kasım 1861'de Evkaf-ı Hümayun Nazırlığı'na, 29 Mayıs 1862'de ise Divan-ı Âlî-i Muhasebe⁶⁷² Reisliği'ne tayin edildi. 20 Haziran 1862'de Sırların çıkarıldığı huzursuzlukları tahkik için Belgrat'a gönderilen Ahmed Vefik, 25 Şubat 1863 tarihinde Divan-ı Âlî-i Muhasebe kurumu padişah iradesiyle lağvedilince⁶⁷³ dördüncü kez Meclis-i Vâlâ Azalığı'na getirildi. 22 Mart 1863'te Anadolu Sağ Kol Müfettişliği'ne⁶⁷⁴ getirilen Ahmed Vefik, Kasım 1864'te bu görevinden azledildi⁶⁷⁵.

Müfettişlikten azledildikten sonra mazuliyet maaşı bağlandı ancak memuriyete tayin edilmediğinden yıllarca geçim sıkıntısı çekti. Yedi yıl süren mazuliyetten sonra Mahmud Nedim Paşa tarafından⁶⁷⁶ 25 Eylül 1871'de Rüşumat Eminliği'ne tayin edildi.

AHMED VEFİK PAŞA

(Milli Kütüphane)

Üzerinde Ahmed Vefik Paşa'nın resmi bulunan bu pul, 1966 yılında basılmıştır. (Milli Kütüphane)

1878'de Başvekillikten azledildikten sonra 4 Şubat 1879'da Bursa Valisi oldu. Ancak 16 Ekim 1882'de Bursa Valiliği'nden de azledildi⁶⁷⁹.

30 Kasım 1882'de ikinci kez Başvekil olduysa da bir iki gün içinde azledilip⁶⁸⁰ 2 Aralık 1882'de Rumeli Hisarı'ndaki konağına çekildi⁶⁸¹.

Hâceğânlıkla başlayan Ahmed Vefik, bâlâ rütbesine kadar yükseldi. Kendisine memuriyeti boyunca ikinci rütbe Mecidi Nişanı, ikinci rütbe Osmanî Nişanı, birinci rütbe Mecidi Nişanı ve birinci rütbe Murassa Osmanî Nişanı verildi. Ayrıca İran Şahı tarafından kendisine en büyük rütbeden bir nişan da verildi⁶⁸².

Ahmed Vefik, son zamanlarını Rumeli Hisarındaki evinde okuyup yazmakla geçirdi. Bu süre zarfında mazul kaldığı için geçim sıkıntısı çekti. Göğüs darlığı hastalığına tutuldu ve bu hastalık sebebiyle 2 Nisan 1891⁶⁸³ tarihinde vefat etti. Vasiyeti üzerine Rumeli Hisarı'ndaki Kayalar Kabristanı'na defnedildi⁶⁸⁴.

Ahmed Vefik'in memuriyet hayatı dışında, özellikle mazuliyet dönemlerinde kaleme aldığı çok sayıda eseri vardır. Bunlardan; *Sâl-nâme-i Devlet-i Osmaniye* (Hicri 1263; 1265), *Müntehabât-ı Durub-ı Emsâl* (1852), *Hikmet-i Tarih* (1863), *Şecere-i Türkî* (çeviri, 1864), *Fezleke-i Tarih-i Osmanî* (1869), *Lehçe-i Osmanî* (1876; 1888) ve *Milliyetçilik* (1936) yazıldığı dönem itibarıyla ilmi değere sahip, tarih ve Türk dili açısından önemli eserlerdir⁶⁸⁵.

26 Ocak 1872'de Sadaret Müsteşarı, 16 Mayıs 1872'de Maarif Nazırı, 5 Aralık 1872'de Şura-yı Devlet Azası oldu. 15 Ağustos 1873'te son görevinden ayrıldı. 4 Ağustos 1876'da Osmanlı Devleti'ni temsilen Petersburg Fünun ve Sanayi Sergisi'ne gönderildi. 5 Şubat 1877'de Meclis-i Mebusan Reisi oldu. Ayrıca 20 Şubat 1877'de Hediye-i Askeriye Cemiyet-i Umûmiyesi Reisliği⁶⁷⁷ ve 26 Mart 1877'de de vezirlik rütbesi verildi. 11 Ağustos 1877'de Edirne Valisi oldu. 29 Kasım 1877'de İstanbul'a geri döndü. 27 Aralık 1877'de Meclis-i Ayan Azası, 11 Ocak 1878'de ise ikinci kez Maarif Nazırı oldu. 4 Şubat 1878'de Dâhiliye Nazırlığı ilavesiyle Başvekil⁶⁷⁸ oldu. 18 Nisan

⁶⁷⁷ Tansel, "Ahmet Vefik", s. 127; Pakalın, *Ahmed Vefik*, s. 24, 28-29, 33.

⁶⁷⁸ Ahmed Vefik Paşa Sadaret görevini kabul etmek için üç şart öne sürdü: 1. Sadaret isminin Başvekkâlet olarak değiştirilmesi ve kabine usulünün getirilmesi, 2. Tophane Müşiri Damat Mahmud ve Dâhiliye Nazırı Sait Paşaların azliyle Dâhiliye Nezaretinin ilaveten kendisine verilmesi, 3. Yapılacak işlerle ilgili olarak padişahla istediği zaman görüşmesi için müsaade edilmesi. Bu şartlar kabul edilmiştir. Bk. Mahmud Celelettin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, İstanbul 1983, s. 548.

⁶⁷⁹ Her ne kadar Ahmed Vefik Paşa'nın garip davranışları ve icraatları nedeniyle Bursa Valiliği'nden azledildiği söylene de Tansel, Ahmed Vefik Paşa'nın memuriyetinin ilk 27 yılında muntazam bir resmî hayatı olduğunu ve daha sonra Âli Paşa'nın vefatına kadar olan dönemde sürekli mazul kalmasının Ahmed Vefik ile Âli Paşa arasındaki anlaşmazlıktan kaynaklandığını, o dönemde *Hürriyet* gazetesinde yayınlanan bir yazıya dayanarak belirtmektedir. *Hürriyet* gazetesindeki bu yazıda Âli Paşa, Bursa Valiliği esnasında yapılan şikâyetleri düzenleyerek davacıları teşvik etmekle ve Ahmed Vefik gibi birini mazul bıraktığı için vicdansızlıkla suçlanmaktadır. Bk. *Hürriyet*, "İki Mes'ele-i Mühimminin Mâ-ba'dı", Nu. 81, 31 Ocak 1870, s. 2; Tansel, "Ahmet Vefik", s. 119-120.

⁶⁸⁰ Bazı kaynaklarda Ahmed Vefik'in hem birinci hem ikinci Başvekkâlet görevinden istifa ettiği yazılmaktadır. Bk. İsmail Hikmet, *Vefik Paşa*, s. 15-18.

⁶⁸¹ Tansel, "Ahmet Vefik", s. 122, 126-127; İnal, *Son Sadrazamlar*, II, s. 665-692; Süreyya, *Osmani*, I, s. 225.

⁶⁸² Tansel, "Ahmet Vefik", s. 124-126; İnal, *Son Sadrazamlar*, II, s. 651-654, 665, 686.

⁶⁸³ Ömer Faruk Akün, Vefik Paşa'nın vefat tarihinin 1 Nisan 1891 olduğunu ve diğer kaynaklarda mutabakatla verilen 2 nisan tarihinin haberin gazetede yayınlanış tarihi olduğunu belirtmektedir. Bk. Ömer Faruk Akün, "Ahmed Vefik Paşa", *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 149.

⁶⁸⁴ İsmail Hikmet, *Vefik Paşa*, s. 18; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, II, s. 700; Fevziye Abdullah Tansel, "Ahmet Vefik", s. 123. Ahmed Vefik'in dönem devlet ricali, yazar ve şair gibi önemli kişilerin defnedildiği Sultan II. Mahmud Türbesi'ne defnedilmemesiyle ilgili çeşitli rivayetler vardır. Ahmed Vefik'in "Rumeli Hisarı'na gömülme istiyorum. Sultan Mahmud Türbesi'ne gömülüp de hayatım boyunca uğraştığım adamlarla ahirette de tepişmek istemem!" dediği rivayet edildiği gibi, Ahmed Vefik'in arazisini Protestanlara satması yüzünden Sultan II. Abdülhamid'in onun Sultan II. Mahmud Türbesi'ne gömülmesine izin vermediği de rivayet edilmektedir. Bk. Beşir Ayvazoğlu, *Divanyolu: Bir Caddenin Hikâyesi*, İstanbul 2010, s. 51-52.

⁶⁸⁵ Tansel, "Ahmet Vefik", s. 134, 136; Güray, *Ahmed Vefik*, s. 10, 15-17; Zeynep Kılıç, *Ahmed Vefik Paşa'nın "Hikmet-i Tarih"i Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2009, s. 33-34; İsmail Hikmet, *Vefik Paşa*, s. 23; Ahmed Hamdi Tanpınar, "Ahmet Vefik Paşa", *IA*, I, İstanbul 1965, s. 208-209; Fevziye Abdullah Tansel, "Ahmed Vefik Paşa'nın Eserleri", *Bellekten*, XVIII, S. 110, Ankara (Nisan 1964), s. 253; Ahmed Vefik, *Milliyetçilik*, İstanbul 1936.

⁶⁸⁶ Molière: *A. Vefik Paşa Külliyyatı*, İstanbul 1933; Tansel, "Eserleri", s. 250-261; Güray, *Ahmet Vefik*, s. 15.

⁶⁸⁷ Tansel, "Eserleri", s. 252, 280, 283; Güray, *Ahmet Vefik*, s. 18.

⁶⁸⁸ İnal, *Son Sadrazamlar*, II, s. 705; Tansel, "Eserleri", s. 282-283.

⁶⁸⁹ Sevim Güray, *Ahmet Vefik*, s. 25.

⁶⁹⁰ Mehmet Kaplan, "Ziya Gökalp ve Yahya Kemal'e Göre Malazgirt Savaşının Mana ve Ehemmiyeti", *Türkiyat Mecmuası*, XVII, İstanbul 1972, s. 149.

⁶⁹¹ Gülten Madendağ, *Ahmed Vefik Paşa ve Türkçülük*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2009, s. 74-75.

Ahmed Vefik'in Molière'in eserlerinden dilimize uyarladığı on altı adet tiyatro oyunu vardır. Bunlar; *Savruk*, *İnfîâl-i Aşk*, *Dudukuşları*, *Kocalar Mektebi*, *Kadınlar Mektebi*, *Tartüf*, *Don Civani*, *Adamcıl*, *Yorgaki Dandini*, *Okumuş Kadınlar*, *Tabib-i Aşk*, *Zoraki Tabip*, *Azarya*, *Zor Nikâh*, *Merâkî ve Dekbazlık*⁶⁸⁶.

Ahmed Vefik'in dilimize kazandırdığı romanlar ise; Fénélon'dan *Telemak*, Victor Hugo'dan *Ernani* (Hernani), Le Sage'dan *Gil Blas Santillani'nin Sergüzeşti* ve Voltaire'den *Hikâye-i Hikemiye-i Mikramegâ'dır*⁶⁸⁷.

Bunların dışında 1873 yılında Viyana'da açılan uluslararası sergide teşhir edilmek üzere *Usûl-i Mimârî-i Osmanî* adıyla üç farklı dilde basılan ve mimari resimler içeren bu eserin Türkçe metnini Ahmed Vefik Paşa ve Ethem Paşa birlikte yazmışlardır⁶⁸⁸.

Öğrenimini Fransa'da yapan ve Avrupa'da resmî görevlerde bulunan Ahmed Vefik Paşa, Batı kültürünü de öğrenmiş fakat bilinçsizce Batı hayranı olmamış, aksine Batı'nın Türklükle ilgili değerlendirmelerinden etkilenmiştir⁶⁸⁹.

Avrupa'da yapılan Türkoloji araştırmaları, bütün Türk kavimlerinin dil ve gelenek bakımından bir bütün olarak görülmesini mümkün kılmış ve Türkiye Türklerini de içine alan geniş bir tarih görüşünün doğmasına zemin hazırlamıştır. Ahmed Vefik Paşa, Batı'da ortaya çıkan bu tarih görüşünün öncüsü olmuştur. Bu tarih görüşü, daha sonra Türkçülük ve Turancılık ideolojisinin temellerini oluşturmuştur⁶⁹⁰. Bu nedenle Ahmed Vefik Paşa 'Osmanlı Türkleri arasındaki ilk Türkçü' olarak da anılmıştır⁶⁹¹.

Ahmed Vefik Paşa'nın özel hayatının en küçük ayrıntılarında bile hissedilen Türkçülük hassasiyeti, onu tarih ve dil olmak üzere iki farklı koldan Türkoloji araştırmalarına yöneltmiştir. Ebulgazi Bahadır Han'dan çevirdiği *Şecere-i Türkî*, Türk dünyasını bu yeni görüşle tanıtmaya bakımından önemlidir. Ahmed Vefik, Çağatay lehçesinden çevirdiği bu eserle tarihî Türkçülük yolunda ilk adımı atmış, böylece Osmanlı ve İslam tarihi dışında bağımsız bir Türk tarihi olduğu düşüncesini de ortaya koymuştur. O dönemde Türkçe, Arapça ve Farsça terkiplerden oluşan Osmanlıca'nın Türkçenin bir lehçesi olduğunu ileri sürmüş, dilin aslı unsurunun Türkçe olduğunu ve dilin dış

Ahmed Vefik Paşa'nın son zamanlarında Tefvik Fikret tarafından çizilen karakalem resmi (İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, II, s. 699.

unsurlardan arındırılması gerektiğini savunmuştur. Hazırladığı *Lehçe-i Osmani*, dil alanında Türkçülüğün ilk yansımasını oluşturmuştur⁶⁹². Ayrıca *Müntehabat-ı Durub-i Emsal* adlı Türk atasözlerini bir araya toplayan eserini kaleme alarak kültür milliyetçiliği adına da önemli bir katkı sağlamıştır⁶⁹³.

Ahmed Vefik Paşa'nın şahsiyeti hakkındaki yazılar, olumlu ve olumsuz olmak üzere birbirine zıt, çok farklı kişisel özellikleri içermektedir. Bu özellikler, onun kişiliğinin ne kadar renkli olduğunu göstermesi yanında, tüm bu özelliklerin bir kişide toplanması yönüyle de hayret vericidir.

Hakkındaki olumsuz yorumlar, genellikle garip yaratılışlı, tuhaf giyinişli ve aşırılıklar göstermesi şeklindedir. Öfkesi, korkusu, geçimsizliği, hazırcevaplığı hatta millî onuru koruma çabasının bile aşırı olduğu belirtilmektedir. “İnatçı ve mübalağaya meyilli” biri olan Vefik Paşa'nın sevmediği adamları hangi rütbede olurlarsa olsunlar tahkir ettiği, hoşlandığı kimselere de toz kondurmadığı, öfkelenildiği zaman çevresindekileri sürekli azarladığı için yakınlarının kendisine saygı duymakla beraber ondan korktukları da söylenmektedir. Bu nitelikleri onu resmî görevlerinde başarılı fakat katlanılması zor bir insan hâline getirmiştir. Bu sebeple hayatı düzensizdir, çekişmelerle doludur. Kırk beş yıllık çalışma hayatında çeşitli görevlerden uzaklaştırılması geçimsizliği, başına buyrukluğu ve yönetiminde merkezî idareyi umursamayışı sebebiyledir⁶⁹⁴.

Bunların yanında Ahmed Vefik'in devlet, millet menfaatini ve haysiyetini muhafaza için her türlü fedakârlığı yapan hamiyetli, cesur, zeki, çalışkan, dürüst, namuslu, titiz, yardımsever, ihtirastan uzak, açık sözlü oluşu kendisini sevmeyenler tarafından da kabul edilen özelliklerindedir. Vefik Paşa'nın kanunlara aykırı olmakla beraber vicdanen adilane hükümler verdiği de belirtilmektedir⁶⁹⁵.

Yaşadığı birçok olay nüktedanlığı sebebiyle fıkralara konu olmuştur. Nüktedanlığı zaman zaman başına iş açmış fakat bazı meselelerin güzellikle halledilmesine de vesile olmuştur. Ahmed Vefik'le ilgili birkaç örnek fıkraya aşağıdadır:

Üçüncü Napolyon çok tantanalı beyaz bir arabayla dolaşmış. Ahmed Vefik de bu arabanın aynısından yaptırmış. Fransız Dışişleri Bakanlığı, Osmanlı Dışişlerine yazarak halkın bu yüzden hükümdarla elçiyi karıştırdığını bildirerek Türk elçisinin bu arabayla dolaşmamasını istemiş. İstanbul Hükümeti, Paris elçimize bu arabayla çıkmasını ivedilikle bildirmiş. Ahmed Vefik Efendi “İstanbul'daki Fransız Sefiri padişaha mahsus saltanat kayığının aynısını yaptırdı. Fransa Hariciye Nazırı kendi sefirlerinin Boğaziçi'nde bindiği kayığı görmüyor da Osmanlı Sefiri'nin Paris'te gezdiği arabayı mı görüyor? Sefir, o kayığı ortadan kaldırırsa bu araba kendiliğinden kalkar” deyince Fransız Sefiri, kayığı kaldırmış; Ahmed Vefik Efendi de arabasını siyaha boyatmış⁶⁹⁶.

III. Napolyon verdiği bir davette elçilerle konuşurken bir ara Ahmed Vefik Efendi'nin yanına gelip, söz arasında “Osmanlı İmparatorluğu çöküyor, çatırtılarını işitiyorum.” deyince elçimiz büyük bir nezaketle şöyle cevap vermiş: “Bizim memleketimiz imparatorluğunuza uzaktır. Bu sebeple zatı şahanelerinizin hakkımızda daima doğru

⁶⁹² Ziya Gökalp, “Türkçülük Nasıl Doğdu?”, *Yeni Mecmua*, S. 40 (18 Nisan 1918), s. 262; Güray, *Ahmet Vefik*, s. 26, 36,40; Madendağ, *Türkçülük*, s. 75-76; Tansel, “Eserleri”, s. 252; İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1993, s. 178-179.

⁶⁹³ Madendağ, *Türkçülük*, s. 77.

⁶⁹⁴ Fevziye Abdullah Tansel, “Ahmed Vefik Paşa'nın Şahsiyetinin Teşekkülü, Hususi Hayatı ve Muhtelif Karakterleri”, *Belleten*, XXIX, 113, Ankara (Ocak 1965), s. 122,130-133; Güray, *Ahmet Vefik*, s. 11, 20-22, 24; Tanpınar, “Ahmet Vefik”, s. 208-209; Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, s. 195.

⁶⁹⁵ İnal, *Son Sadrazamlar*, II, s. 658; Tansel, “Teşekkülü”, s. 130-133; Güray, *Ahmet Vefik*, s. 11, 20-22, 24; Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, s. 194-195.

⁶⁹⁶ İnal, *Son Sadrazamlar*, II, s. 657; Güray, *Ahmet Vefik*, s. 27-28; Tansel, “Teşekkülü”, s. 165; Pakalın, *Ahmed Vefik*, s. 12.

⁶⁹⁷ Güray, *Ahmet Vefik*, s. 28; Mehmed Zeki Pakalın, *Tarihe Malolmuş Fıkralar, Nükteler*, İstanbul 1946, s. 199.

⁶⁹⁸ Tansel, "Teşekkülü", s. 153; Güray, *Ahmet Vefik*, s. 29; Pakalın, *Ahmed Vefik*, s. 304.

⁶⁹⁹ T.C Sayıştay Başkanlığı Arşivi.

malumat alamayacakları tabiidir. Bendeniz Paris'teyim, burada çok yakından işitiyorum, çatırdayan Fransa'daki krallık idaresidir"⁶⁹⁷.

Uzun süre işsiz kalan bir bucak müdürü, Bursa Valisi Ahmed Vefik Paşa'ya gelir. Dilekçe için pul alacak para bile bulamayan adam, pulsuz kabul edilmeyeceğini bildiğinden dilekçeyi okur, yani sözlü olarak verir. Kırk yıl çalıştıktan sonra açıkta, yoksulluk içinde kaldığını bildirir, bucak müdürlüğüne atanmasını diler. Vefik Paşa, dilekçeyi dikkatle dinledikten sonra tebeşir ister. Dilekçe sahibine "Arkanı dön" der. Adamın ceketine "Sual olunmak üzere taraf-ı defterdariye" sözlerini yazar, defterdara gitmesini emreder. O da durumunu değiştirmeden defterdara gidip selam verir, arkasını döner. Defterdar şaşkınlık içinde yazıyı okur, Paşa'ya gidip "Seyyar bir havalenizi aldım, ne ferman buyrulur?" der. Vefik Paşa "Adamcağız pul parasını bile tedarikten aciz kaldığını anlatmak için bana şifahen arzuhal verdi. Ben de sana havale ettim. Açık bir yer bul, tayin et" der⁶⁹⁸.

Divan-ı Muhasebat Reisi Ahmed Vefik Paşa'nın 1862 Yılında Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri⁶⁹⁹.

Reis: Ahmed Vefik Efendi				
Aza: Enveri Efendi	Aza: Ali Bey	Aza: Haşmet Efendi	Aza: Agaton Efendi	Aza: Faik Efendi
Aza: Ali Bey	Aza: Ali Bey	Aza: Arastidi Bey	Katib-i Evvel: Rıza Bey	Katib-i Sani: Emin Efendi
Muhasebe Katibi: Refik Bey				

Mehmed Emin Efendi

Göreve Başlama Tarihi: 6 Temmuz 1863

Görevden Ayrılma Tarihi: Eylül 1864

Mehmed Emin Efendi, Çavuşbaşı Uzun Salih Efendi'nin büyük oğludur⁷⁰⁰.

Meclis-i Vâlâ Mazbatası Halifeleri'nden olan Emin Efendi, memuriyet hayatına Serhalifelikle başladı ve Şubat 1850'de mütemayiz ile Meclis-i Vâlâ İkinci Kâtipliğine getirildi. Kasım 1852'de Rumeli Kısmı İkinci Katibi, Mart 1854'te Meclis-i Vâlâ Başkâtibi, Şubat 1858'de Meclis-i Vâlâ Azası, Ekim 1860'da Deavi Nazırı, Ocak 1862'de tekrar Meclis-i Vâlâ Azası ve 2 Haziran 1862'de Maliye Müsteşarı oldu. 6 Temmuz 1863'te Divan-ı Muhasebat Reisi⁷⁰¹ olan Emin Efendi, Eylül 1864'te Divan-ı Muhasebat Reisliği'nden alınarak üçüncü kez Meclis-i Vâlâ Azası, 29 Şubat 1868'de de Umûr-ı Bahriye Nezareti Muavini oldu ve Nisan 1868'de bu görevinden azledildi. Birkaç gün sonra Ahkâm-ı Adliye Azası ve ardından Muhâkemat-ı Cezâiye kısmına reis oldu⁷⁰².

Emin Efendi Ağustos 1868'de vefat etti ve Eyüp Kabristanı'na, babasının yanına defnedildi⁷⁰³.

* Resim: *Sayıştay Albümü*, 2010, s. 359.

⁷⁰⁰ Süreyya, *Osmani*, II, s. 450.

⁷⁰¹ BOA, İ.DH, Nu. 1343/1314 B 61, 23 Aralık 1896; *Tercüman-ı Ahval*, Nu. 356, 8 Temmuz 1863, s. 1.

⁷⁰² Süreyya, *Osmani*, II, s. 450.

⁷⁰³ Aynı yer.

Divan-ı Muhasebat Reisi Mehmet Emin Efendi'nin 1864 Yılında Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri⁷⁰⁴:

Hâlet Mehmed Paşa

Göreve Başlama Tarihi: Eylül 1864

Görevden Ayrılma Tarihi: Nisan 1868

Hâlet Mehmed Paşa, Kapdan-ı Derya Abdülkadir Paşa'nın oğludur. Hâlet Mehmed, Bâbîâlîde yetişti ve bir dönem tersanede bulundu⁷⁰⁵. Kasım 1845'te Bahriye Mektupçusu olan Hâlet Mehmed, 1848 tarihinde buradaki görevinden ayrılarak taşraya gidip Şam Defterdarı oldu. Mart 1854'te Anadolu Harp Ordusu Defterdarı olan Hâlet Mehmed, barıştan sonra Bursa Harir Nazırı, 1863'te Kıbrıs Mutasarrıfı ve Eylül 1864'te Divan-ı Muhasebat Reisi oldu. Nisan 1868'de bu görevden ayrılan Hâlet Mehmed, Mayıs 1868'de Serasker Müsteşarı olduktan sonra 20 Mart 1870'te vezaret rütbesi alarak Trablusgarp Valisi, Ağustos 1872'de de Edirne Valisi oldu. Kasım 1872'de Sivas Valisi oldu ve Eylül 1874'te bu görevinden ayrıldı. 15 Mart 1875'te Valide Sultan Kethüdası ve Şura-yı Devlet Azası olan Hâlet Mehmed, 20 Eylül 1875'te Şehremini, 19 Ocak 1876'da Nafia Nazırı, 13 Şubat 1876'da Şura-yı Devlet Azası, 2 Nisan 1876'da Mecâlis-i Âliye Azası oldu ve saltanat değişikliği nedeniyle kethüdalıktan azledildi. 17 Ekim 1876'da Ticaret Nazırı olan Hâlet Mehmed, Ocak 1877'de azledilerek Ayan Meclisi Azası oldu. Nihayet 8 Ekim 1877'de Cidde Valiliği'ne atandı⁷⁰⁶.

* Resim: *Sayıştay Albümü*, s. 365.

⁷⁰⁵ Süreyya, *Osmani*, II, s. 564; Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, İstanbul 2007, s. 208.

⁷⁰⁶ Aynı yer.

HALET MEHMED PAŞA
(Sayıştay Arşivi)

⁷⁰⁷ Aynı yer.

⁷⁰⁸ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Dersaadet 1282, s. 30.

Yumuşak huylu, dindar, gayretli ve cömert biri olduğu kaydedilen Hâlet Mehmed Paşa, 1879 yılında vefat etti⁷⁰⁷.

Divan-ı Muhasebat Reisi Hâlet Mehmed Paşa'nın 1865 Yılında Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri⁷⁰⁸:

Reis: Hâlet Bey				
Aza: Aziz Efendi	Aza: Emin Bey	Aza: Arastidi Bey	Aza: Arif Efendi	Aza: Deyran Bey
Aza: Perlik Bey	Aza: Haşmet Efendi	Aza: Emin Efendi	Aza: Hacı Abdüllatif Efendi	Aza: Ali Bey
Mümeyyiz: Ethem Bey		Mümeyyiz: Nüzhet Efendi		Başkâtip: Sururi Bey
Muhakemet Dairesi Başkâtibi: Akif Efendi		Maliye Kısmı Başkâtip Muavini: Mazhar Bey		
Muhakemat Dairesi Başkâtip Muavini: Zihni Efendi				

Asım Mehmed Paşa

Göreve Başlama Tarihi: Temmuz 1868
Görevden Ayrılma Tarihi: 29 Nisan 1869

Asım Mehmed Paşa, ricalden Mehmet Nuri Efendi'nin oğludur⁷⁰⁹.

İlk olarak Tercüme Kalemi'ne giren Asım Mehmed daha sonra Paris Sefareti Başkâtibi oldu. 1861'de Ticaret Birinci Meclisi Reisi ve Nisan 1864'te Karasi Mutasarrıfı oldu. Eylül 1865'de Divan-ı Muhasebat Azası, Ağustos 1867'de Divan-ı Muhakemat Reisi ve Temmuz 1868'de Divan-ı Muhasebat Reisi oldu. 29 Nisan 1869'da Divan-ı Muhasebat Reisliği'nden alınarak vezirlik rütbesiyle Edirne Valisi ve Ağustos 1871'de Bosna Valisi oldu. Temmuz 1872'de bu görevinden ayrıldı. Aralık 1872'de Kastamonu Valisi ve Nisan 1873'te Trabzon Valisi oldu. Ocak 1874'te azledildi. 1875'te Tuna Valisi, Ağustos 1876'da ikinci defa Edirne Valisi oldu. 5 Şubat 1877'de Adliye Nazırı oldu ve bu görevinden 24 Ağustos 1877'de azledildi. Şubat 1878'de Şura-yı Devlet Reisi ve Hariciye Nazırı vekili oldu, Nisan 1878'de azledildi. 12 Eylül 1880'de Hariciye Nazırı oldu ve Mayıs 1881'de bu görevinden azledildi. Kasım 1881'de Evkaf Nazırı ve ardından ikinci defa Adliye Nazırı, iki gün sonra ikinci defa Evkaf Nazırı ve birkaç ay sonra da üçüncü defa Hariciye Nazırı oldu. Eylül 1885'te bu görevinden ayrıldı ve Ocak 1886'da Trabzon Valisi oldu⁷¹⁰.

* Resim: Sayıştay Üyesi Alper Alpay'ın Koleksiyonundan.

⁷⁰⁹ Süreyya, *Osmani*, I, s. 326.

⁷¹⁰ Süreyya, *Osmani*, I, s. 326- 327.

ASIM MEHMED PAŞA

(Sayıştay Arşivi)

⁷¹¹ Süreyya, *Osmani*, I, s. 327.

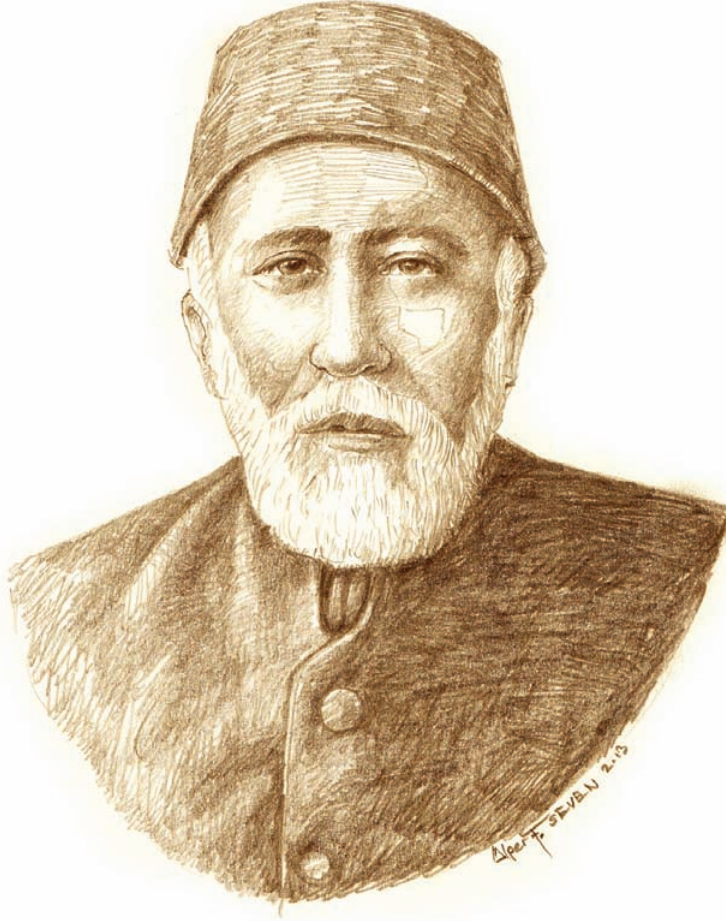
⁷¹² *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Dersaadet 1286, s. 44-45.

Siyasî işlere vâkıf, sessiz, yumuşak huylu, namuslu, dürüst ve edip olarak tanımlanan Asım Mehmed Paşa, Trabzon Valisi iken Mart 1886'da vefat etti⁷¹¹.

Divan-ı Muhasebat Reisi Asım Mehmed Paşa'nın 1869 Yılında Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri⁷¹²:

Reis: Asım Bey				
Aza: Hacı Hasan Bey	Aza: Tahir Bey	Aza: Hacı Tahsin Efendi	Aza: Emin Efendi	Aza: Arif Efendi
Aza: Latif Efendi	Aza: Sururi Bey	Aza: Aziz Efendi	Aza: Hacı Sami Efendi	
Müderris: Muhtar Efendi	Başkâtip: Esad Efendi	Mümeyyiz: Eşref Efendi		
Başkâtip Muavini: Raif Efendi				

Mustafa Nuri Paşa

Göreve Başlama Tarihi: 4 Mayıs 1869

Görevden Ayrılma Tarihi: 21 Eylül 1871

Mustafa Nuri, İzmir'in köklü ve saygın bir ailesi olan Mansuroğulları (Mansûrî Zadelers) 'ndandır. Babası İzmir Başşayanı Müderris Mehmet Emin'dir. Mustafa Nuri, Ekim 1824'te İzmir'de doğdu. Özel olarak Arapça, Farsça ve hadis dersleri aldı⁷¹³.

Mustafa Nuri, 25 Nisan 1845'te Bursa Tahrirat Kalemine girdi. Bir yıl sonra da İstanbul'a gelerek Hariciye Mektubi Kalemine dahil oldu. 27 Temmuz 1861'e kadar çeşitli küçük memuriyetlerde bulunan Mustafa Nuri, bu tarihte Ahkâm-ı Adliye Meclisi Başkâtipliği'ne, 1 Ocak 1863'te de Mabeyn Başkâtipliği'ne tayin edildi. Yaklaşık dokuz ay sonra Divanhümayun Beylikçiliği'ne ve 15 Aralık 1863'te de Deavi Nazırlığı'na getirildi. Mustafa Nuri'ye 12 Temmuz 1864'te Ahkâm-ı Adliye Meclisi Üyeliği görevi verildi. 30 Nisan 1869'da Maliye Muhakemat Divanı Reisliği'ne, 4 Mayıs 1869'da da Divan-ı Muhasebat Reisliği'ne getirilen Mustafa Nuri, 21 Eylül 1871'de bu görevinden ayrıldı. 3 Ekim 1872'de Ahkâm-ı Adliye Divanı Temyiz Hukuk Dairesi Reisliği'ne ve otuz beş gün sonra da Sadaret Müsteşarlığı'na getirildi ancak 8 Mayıs 1873'te bu görevden azledildi. 10 Mayıs 1876'da Temyiz Mahkemesi Azalığı'na, 4 Haziran 1876'da

* Resim: *Sayıştay Albümü*, s. 361.

⁷¹³ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 3/124, Tarihsiz; Mustafa Nuri Paşa, *Netayicül-Vukuat: Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, I-II, Sadeleştiren: Neşet Çağatay, Ankara 1987, s. XIV; Mehmet Halit Bayrı, "Mustafa Nuri Paşa", *Tarih Dünyası*, S. 34, (Ekim 1952), s. 1366; İsmail Nami Erbilek, "Mustafa Nuri ve Eseri", *Yeni Türk*, VII, S. 80, (Ağustos 1929) s. 314; Ali Fuat Türkgeldi, "Mustafa Nuri Paşa ve Netayicül-vukuat" *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, I, S. 1, (Haziran-Ağustos 1920), s. 43; Neşet Çağatay, "Mustafa Nuri Paşa ve Eseri (1824-1890)", *Bellekten*, XLII, S. 167, Ankara, (Temmuz 1978), s. 446, 449; Reşit Halit, "Mansurizade Mustafa Nuri Paşa (1824-1889)", *İş ve Düşünce*, XXVII, S. 233, (Ocak-Mart 1961), s. 4; Mehmed Süreyya, *Osmani*, IV, s. 1275.

MUSTAFA NURİ PAŞA

(*Bellekten*, XLII, S. 167, s. 453)

⁷¹⁴ Bayrı, "Nuri Paşa", s. 1366; Erbilek, "Mustafa Nuri", s. 314; Türkgeldi, "Netayicülvukuat", s. 44-46; Süreyya, *Osmani*, IV, s. 1275; Çağatay, "Mustafa Nuri", s. 450-452. Mustafa Nuri Paşa Sicil-i Ahval Komisyonu tarafından kayıt altına alınan kendi sicilinde bazı hatalar olduğunu tespit etmiş ve bunların düzeltilmesini istemiştir. Fakat komisyon tarafından gerekli düzeltmeler aynı kağıt üzerine gelişigüzel kaydedildiğinden bu belge tarafımızdan okunamamıştır. Dolayısıyla bir yanlışlığa mahal vermemek adına burada Mustafa Nuri Paşa'nın, Başbakanlık Osmanlı Arşivi sicil kaydı yerine, kapsamlı bir çalışma olan Neşet Çağatay'ın makalesi esas alınmıştır.

⁷¹⁵ Türkgeldi, "Netayicülvukuat", s. 40; Bayrı, "Nuri Paşa", s. 1367; Çağatay, "Mustafa Nuri", s. 453-454.

⁷¹⁶ Çağatay, "Mustafa Nuri", s. 459, 462; *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II, "Mustafa Nuri Paşa (Mansurîzade)", İstanbul 2008, s. 106.

Ahkâm-ı Adliye Divanı Muhakemat Reisliği'ne ve 16 Ekim 1876'da Defter-i Hakani Nazırlığı'na getirildi. 30 Nisan 1882'de vezirlik rütbesi alarak 9 Mayıs 1882'de Maarif Nazırı oldu. Şarki Rumeli hadisesi üzerine 25 Eylül 1885'te Sait Paşa sadrazamlıktan düşünce Mustafa Nuri de Maarif Nazırlığı'ndan çekildi. 27 Ocak 1886'da Evkaf Nazırlığı'na tayin edilen Mustafa Nuri, 17 Ocak 1890 tarihindeki vefatına kadar bu vazifede kaldı. Mustafa Nuri Paşa'nın kabri Süleymaniye Camii Mezarlığı'ndadır⁷¹⁴.

Zeki, milliyetçi, açık, temiz kalpli, dürüst, şefkatli, hoşsohbet bir insan ve değerli bir tarihçi olarak tanımlanan Mustafa Nuri, biraz rahat ve aklına geleni söyleyen bir mizaca sahip olduğu için memuriyet hayatında zaman zaman sıkıntılar yaşadı⁷¹⁵.

Mustafa Nuri Paşa'nın Osmanlı tarihi alanında önemli bir kaynak olarak gösterilen dört ciltlik Netayicü'l-Vukuat adlı bir eseri vardır. Mustafa Nuri bu eserinde eskilerin izlediği aktarmacı ve öykücü metodu terk etmiş olayların sebep ve sonuçlarını araştırarak ve benzerleriyle karşılaştırarak sentez yapma yöntemini seçmiştir. Olayları sosyo-ekonomik açıdan değerlendiren Mustafa Nuri, ayrıca eserin girişinde faydalandığı kaynaklar hakkında bir değerlendirme de yazmış, böylece eserini modern tarih metoduna yakın bir üslupla meydana getirmiştir. Bu yönüyle Mustafa Nuri, Osmanlı tarihi yazarlarından ve eseri de o zamana kadar yazılan diğer kaynaklardan ayrılmaktadır⁷¹⁶.

**Divan-ı Muhasebat Reisi Mustafa Nuri Paşa'nın 1870 Yılında Riyasetinde
Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri⁷¹⁷:**

⁷¹⁷ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Dersad-
adet 1287, s. 45.

Reis: Mustafa Efendi				
Aza: Hacı Tahsin Bey	Aza: Tahir Bey	Aza: Hacı Tahsin Efendi	Aza: Emin Efendi	Aza: Arif Efendi
Aza: Sururi Bey	Aza: Aziz Efendi	Aza: Sami Efendi	Aza: Emin Efendi	
	Başkâtip: Esad Efendi	Mümeyyiz: Eşref Efendi		
Başkâtip Muavini: Raif Efendi				

Ahmed Zühdü Paşa

1. Göreve Başlama/Görevden Ayrılma Tarihleri: 23 Eylül 1871/30 Ekim 1871

2. Göreve Başlama/Görevden Ayrılma Tarihleri: 19 Eylül 1872/29 Haziran 1873

Ahmed Zühdü Paşa, Süvari Zabitanlığından emekli Hacı Mehmed Rifat Bey'in oğludur. 3 Şubat 1834'te İstanbul'da doğdu. Mekteb-i Maarif-i Adliyede okuyan Ahmed Zühdü, daha sonra çeşitli hocalardan dinî ilimler, Arapça, Farsça, fen bilimleri, matematik ve usul-i defterî dersleri aldı. Memuriyeti nedeniyle bulunduğu Londra'da biraz İngilizce ve Paris'te de biraz Fransızca öğrendi⁷¹⁸.

Ahmed Zühdü, Mart 1847'de Maliye Nezareti Esham Muhasebesine Ruus-ı Hümayun Mülazımı olarak girdi. 13 Temmuz 1859'da kurulan Esham Muhasebesi Mümeyyizliği Refakatine ve 3 Haziran 1863'de Vâridât Muhasebesi Dairesinde kurulan Bank Muhasebesi Mümeyyizliği Refakatine memur edildi. 18 Temmuz 1868'de Bank-ı Osmanî Muhasebeciliği'ne tayin olundu. 17 Mart 1871'de Vâridât ve Bank Muhasebeleri'nin birleştirilmesiyle oluşturulan Vâridât-ı Umûmiye Muhasebeciliği'ne terfi ettirildi. 23 Eylül 1871'de Divan-ı Muhasebat Reisliği ilavesiyle Maliye Nezareti Müsteşarlığına getirildi. 30 Ekim 1871'de bu görevden ayrılarak 26 Kasım 1871'de Saruhan Sancağı Mutasarrıflığı'na ve ardından 30 Haziran 1872'de Beyrut Sancağı Mutasarrıflığı'na memur edildi. 19 Eylül 1872'de ikinci kez Divan-ı Muhasebat Reisi oldu. 29 Haziran 1873'te yeniden Divan-ı Muhasebat Reisliği'nden ayrılarak ikinci kez Maliye

Resim: Ahmet Nuri Sinalplı, *Maliye ve Maarif Nazırı Ahmet Zühdü Paşa*, kapak sayfası.

⁷¹⁸ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 18/1-2, Tarihsiz; Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmani Zeyli*, XIX, Ankara 2009, s. 121; Mehmed Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilatı Tarihi*, III, 1997, s. 435; Atilla Çetin, "Maarif Nazırı Ahmed Zühdü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkındaki Raporu", *Güney-Dağı Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 10-11, İstanbul 1983, s. 189-190; Ahmed Esad, "Rüsumat Eminlerinden Ahmed Zühdü Paşa Merhum", *Gümrük Rehberi*, Nu. 535, Ağustos 1947, s. 5278, 5280.

AHMED ZÜHDÜ PAŞA

(*Gümrük Rehberi*, s. 535, Kapak Sayfası)

Nezaretî Müsteşarlığı'na getirildi. 22 Mart 1874'te müsteşarlığa ek olarak Orman ve Meâdin Umum Müdürlüğü görevi verildi. 18 Ocak 1875'te tekrar Esham-ı Umûmiye Emaneti memuriyeti de diğer görevlerine ek olarak kendisine verildi. Müsteşarlığı esnasında bayındırlık ve maliyeyle ilgili bazı meseleler için Paris'e ve Londra'ya giderek birer yıl orada kaldı. 23 Şubat 1878'de bu üç görevden de alındı. 18 Nisan 1878'de Rüşumat Emîni oldu. 12 Eylül 1878'de buna ek olarak Maliye Nezaretine tayin edildi. Ancak 14 Aralık 1878'de Emanetten ve 28 Ocak 1879'da da Nezaretten ayrıldı. 28 Nisan 1879'da ikinci kez Maliye Nazırlığı'na tayin edildi. 14 Ocak 1880'de bu görevinden tekrar ayrıldı. 1 Nisan 1881'de kendisine mazuliyet maaşı bağlandı. Mazuliyeti esnasında bazı komisyon başkanlıklarında bulundu. 25 Eylül 1885'te Nafia Nazırlığı'na getirildi. Nafia Nezaretinin Ticaret Nezaretî ile birleştirilmesi üzerine 4 Aralık 1886'da vezirlik rütbesiyle Hüdavendigâr Valiliğine atandı. 3 Mart 1887'de üçüncü kez Maliye Nezaretine tayin edildi. Sağlık sorunları nedeniyle ileride başka memuriyetlerde istihdam edilmek üzere 29 Aralık 1887'de Maliye Nezaretinden azledildi. Ahmed Zühdü, 4 Eylül 1891'de Maarif Nezaretine getirildi. Bu görevi süresince yine bazı komisyonların başkanlığını yaptı. 6 Mayıs 1901'de Maarif Nezaretindeki görevine ek olarak dördüncü kez Maliye Nezaretine tayin edildi. Yaşı ilerlemiş olduğu için iki memuriyet kendisine ağır geldi ve bu nedenle 27 Eylül 1901'de Maarif Nezaretinde kalmak üzere Maliye Nezaretî görevinden ayrıldı⁷¹⁹.

⁷¹⁹ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 18/1-2, Tarihsiz; Pakalın, *Zeyli*, XIX, s. 121-122; Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 435-437; Çetin, "Yabancı Okullar", s. 189-190; Ahmed Esad, "Ahmed Zühdü", s. 5278-5280. Ahmed Zühdü ile ilgili tarihlerde Başbakanlık Osmanlı Arşivi sicil kaydı esas alınmıştır.

⁷²⁰ Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 438.

⁷²¹ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 18/1-2, Tarihsiz; Pakalın, *Zeyli*, XIX, s. 123; Ahmed Esad, "Ahmed Zühdü", s. 5278-5279.

⁷²² BOA, *DH.SAİD*, Nu. 18/1-2, Tarihsiz; Pakalın, *Zeyli*, XIX, s. 123.

⁷²³ Ahmed Esad, "Ahmed Zühdü", s. 5280.

⁷²⁴ Pakalın, *Zeyli*, XIX, s. 122; Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 437; Çetin, "Yabancı Okullar", s. 191; Ahmed Esad, "Ahmed Zühdü", s. 5280.

⁷²⁵ Pakalın, *Zeyli*, XIX, s. 122; Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 437; Çetin, "Yabancı Okullar", s. 191. Mehmed Zeki Pakalın'ın eserlerinde bu konuda farklı bilgiler vardır. *Sicill-i Osmani Zeyli*'nde Zühdü Paşa'nın yazmaya başladığı lügatin Türkçe, Farsça, Arapça üzerine olduğu ve A ile E harflerinin bir kısmının yazıldığı belirtilmektedir.

⁷²⁶ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Dersaadet 1290, s. 46.

Ahmed Zühdü Paşa'nın Maliye Nezareti dönemindeki en önemli hadise, daha sonra Muharrem Kararnamesiyle Düyûn-ı Umûmiye İdaresini doğuran Rüsüm-u Sitte İdaresinin kurulmasıdır⁷²⁰.

Ahmed Zühdü'nün rabia ile başlayan rütbesi, bâlâlığa kadar yükseldi⁷²¹. Görev süresi içinde üçüncü rütbe Mecidi Nişanı, ikinci rütbe Mecidi Nişanı, birinci rütbe Mecidi Nişanı, Murassa Osmani Nişanı, Gümüş ve Altın İmtiyaz Madalyaları, Altın Liyakat, Yunan Madalyası ve Tesisat-ı Askeriye İaneleri Madalyaları ile taltif edildi⁷²².

Ayağından ameliyat olan ve bu esnada çok kan kaybeden Ahmed Zühdü Paşa, bünyesi zayıf düştüğü için zatürre oldu ve birkaç gün sonra⁷²³, 12 Nisan 1902 tarihinde vefat ederek Kızıltoprak'ta yaptırdığı caminin bahçesine defnedildi⁷²⁴.

Ahmed Zühdü Paşa'nın fıkıh meseleleri hakkında üç ciltlik *Mecmua-i Zühdiye* adlı bir eseri vardır. Ayrıca Türkçe bir lügat yazmaya başlamış fakat yalnız A harfinin bir kısmını yazabilmiş, lügati tamamlamaya ömrü vefa etmemiştir⁷²⁵.

Divan-ı Muhasebat Reisi Ahmed Zühdü Paşa'nın II. Riyaseti Döneminde 1873 Yılında Genel Kurul Üyeleri⁷²⁶:

Reis: Zühdü Efendi			
Aza: Mehmed Faik Bey	Aza: Osman Efendi	Aza: Esad Efendi	Aza: Aziz Efendi
Aza: Hakkı Bey	Aza: Cemal Bey	Başkâtip: Hilmi Efendi	Muhasebe Mümeyyizi: Eşref Efendi
Başkâtip Muavini: Raif Efendi			

Yusuf Ziya Paşa

Göreve Başlama Tarihi: 1 Kasım 1871

Görevden Ayrılma Tarihi: 26 Kasım 1871

Gümrükçü Mehmed Akif Efendi'nin oğlu olan Yusuf Ziya Paşa, 1826'da İstanbul'da doğdu. Sıbyan mektebinde okudu. Özel hocalardan matematik ve fen bilimleri dersleri aldı. Ayrıca çok iyi olmamakla beraber Fransızca öğrendi⁷²⁷.

1842'de henüz on yedi yaşındayken Masârifât Hazinesi Muhasebesine giren Yusuf Ziya, 1852 Rusya Muharebesi'nde, seferi bir süvari miralayı tayinatı ile Batum Ordu-yu Hümayunu Muhasebe⁷²⁸ Mümeyyizliği'ne memur olundu ve dokuz-on ay kadar bu görevde kaldı. Muharebeden sonra eski görevine dönerek 1863'e kadar memuriyetine devam etti. 1863'te Bab-ı Seraskeri Ruznamçecisi Mümeyyiz-i Evvelliği'ne ve 1864'te de Ruznamçeciliğe terfi ettirildi. 1867'de ise Evkaf-ı Hümayun Muhasebeciliği'ne, 1868'de da Nizamiye Muhasebeciliği'ne memur edildi⁷²⁹. 1870'te Serasker Müsteşarlığı'na getirilen Yusuf Ziya, daha sonra 1 Kasım 1871'de Divan-ı Muhasebat Riyasetine ilaveten Maliye Müsteşarlığı'na nakledildi. 26 Kasım 1871'de Divan-ı Muhasebat Reisliği'nden ayrılarak Maliye Nazırı oldu ve 28 Şubat 1872'de Rüsumat Emanetine tayin edildi. 8 Mayıs 1873'te Şura-yı Devlet Azalığı'na, Nafia Meclisi Riyasetine, ardından Ağustos 1873'te Orman ve Meâdin Nezaretine nakledildi⁷³⁰. 4 Mart 1874'te Maliye Nezaretine⁷³¹ geri dönerek, vezirlik ve müşirlik rütbesine nail oldu. 8 Nisan

* Resim: *Sayıştay Albümü*, s.362.

⁷²⁷ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 2/264, Tarihsiz; Ahmed Esad, "Yusuf Ziya Paşa Merhum", *Gümrük Rehberi*, Nu. 533, Haziran 1947, s. 5223; Mehmed Zeki Pakalın, *Tanzimat Maliye Nazırları*, II, Ankara 1939, s. 204; Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 366; Mehmed İzzet, "Yusuf Ziya Paşa", *Muallimler Mecmuası*, Sene 3, S. 24, İstanbul, Ağustos 1924, s. 900; Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Maarif Nazırı Yusuf Ziya Paşa 1823-1881", *Ülkücü Öğretmen*, VII, S. 95, İstanbul (Nisan 1967), s. 17-19. Yusuf Ziya Paşa ile ilgili tarihlere, diğer kaynaklarda verilen bazı tarihlere çelişkiler olması nedeniyle, Başbakanlık Osmanlı Arşivi sicil kayıtları esas alınmıştır.

⁷²⁸ Süreyya, *Osmani*, V, s. 1701; Ahmed Esad, "Ziya Paşa", s. 5223; Mehmed İzzet, "Yusuf Ziya", s. 901.

⁷²⁹ Süreyya, *Osmani*, V, s. 1701; BOA, *DH.SAİD*, Nu. 2/264, Tarihsiz; Pakalın, *Tanzimat*, II, s. 204-205; Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 366; Mehmed İzzet, "Yusuf Ziya", s. 901, 903.

⁷³⁰ Süreyya, *Osmani*, V, s. 1701; BOA, *DH.SAİD*, Nu. 2/264, Tarihsiz; Pakalın, *Tanzimat*, II, s. 205; Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 366; Süreyya, *Osmani*, V, s. 1701; Mehmed İzzet, "Yusuf Ziya", s. 903-904.

⁷³¹ Yusuf Ziya Paşa'nın ikinci Maliye Nazırlığı döneminde gerçekleşen önemli teşebbüslerden biri Osmanlı Bankası ile imzalanan anlaşmadır. Bu anlaşma ile Osmanlı Bankası devlet bankasına dönüştürülmüştür. Bk. Pakalın, *Teşkilatı*, s. 386.

YUSUF ZİYA PAŞA

(Gümrük Rehberi, S. 533, Kapak Sayfası)

1876'da Defter-i Hakani Nezaretine ve 17 Ekim 1876'da Maarif Nezaretine daha sonra da 1 Şubat 1877'de üçüncü kez Maliye Nezaretine tayin edildi. 9 Ocak 1878'de Trabzon Valiliğine⁷³² getirildi. 1879'da bu görevinden istifa etmesi üzerine Erzurum ve Van Cihetleri Birinci Komiserliğine⁷³³ tayin edildi. Kasım 1881'de yeniden Trabzon Valiliğine atandı⁷³⁴.

Yusuf Ziya'nın saniye ile başlayan rütbesi bâlâyâ kadar yükseldi. Hizmeti süresince kendisine birinci rütbe Mecidi Nişanı, birinci rütbe Osmanî Nişanı ve Avusturya Devleti tarafından birinci rütbe Fransuva Josef Nişanı verildi⁷³⁵.

Yusuf Ziya Paşa, 30 Kasım 1882'de vefat etti⁷³⁶. Darüşşafaka Mektebine olan muhabbeti nedeniyle mektebin bahçesine gömülmek istemiş fakat bu mümkün olamamıştır. Trabzon'da⁷³⁷ Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Sultan'ın yaptırdığı Hatûniye Camisi avlusunda, Gülbahar Sultan Türbesi'nin karşısına defnedildi⁷³⁸.

Ziya Paşa'nın ölümünden 83 yıl sonra Darüşşafaka İdare Heyeti, emekli Tarih Öğretmeni Ömer Akbulut ve Emekli Albay Şefik Uçaner'i Ziya Paşa'nın kabrini bulmak üzere Trabzon'a gönderdi. 27 Eylül 1965 günü Ziya Paşa'nın kabriyle mezar taşları, onun vasiyeti yerine getirilmek üzere İstanbul'a getirildi⁷³⁹.

⁷³² Maliye Nazırı iken Yusuf Ziya Paşa'yı çekemeyenler tarafından, Sultan Hamit'e, Yusuf Ziya'nın Sultan Aziz'in tahttan indirilmesi ile ilgisi olduğu yönünde bir jurnal verilerek Trabzon'a sürülmesine ve gurbet elde hastalanarak ölmesine neden oldukları söylenmektedir. Bk. Ali Kâmi Akyüz, "Pestalozzi ve Yusuf Ziya Paşa", *Gündüz Sanat ve Fikir Mecmuası*, I, S. 1, (15 Nisan 1936), s. 5; Dağlıoğlu, "Yusuf Ziya", s. 18; Ahmed Esad, "Ziya Paşa", s. 5224.

⁷³³ Bu görev *Sicill-i Osmanî*'de "Haleb ve Diyarbekir Komiseri" olarak geçmektedir. Bk. Süreyya, *Osmanî*, V, s. 1701.

⁷³⁴ Süreyya, *Osmanî*, V, s. 1701; BOA, *DH.SAİD*, Nu. 2/264, Tarihsiz; Pakalın, *Tanzimat*, II, s. 205-206; Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 366-367; Mehmed İzzet, "Yusuf Ziya", s. 904.

⁷³⁵ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 2/264, Tarihsiz; Mehmed İzzet, "Yusuf Ziya", s. 901-904.

⁷³⁶ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 2/264, Tarihsiz; Mehmed İzzet, "Yusuf Ziya", s. 905.

⁷³⁷ Ahmed Esad, "Ziya Paşa", s. 5224; Mehmed İzzet, "Yusuf Ziya", s. 905.

⁷³⁸ Pakalın, *Tanzimat*, II, s. 206; Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 367; Ahmed Esad, "Ziya Paşa", s. 5224.

⁷³⁹ Şükrü Köse, "Eski Umum Müdürlerimizden Yusuf Ziya Paşa", *Orman ve Av*, Yıl 27, XXXVII, S. 12, Ankara (Aralık 1965), s. 14.

⁷⁴⁰ Ahmed Esad, "Ziya Paşa", s. 5224-5225; Akyüz, "Pestalozzi", s. 5; Pakalın, *Tanzimat*, II, s. 207-208; Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 368-169; Mehmed İzzet, "Yusuf Ziya", s. 901-902; Dağlıoğlu, "Yusuf Ziya", s. 18; Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, İstanbul 2002, s. 149.

⁷⁴¹ Ahmed Esad, "Ziya Paşa", s. 5224; Pakalın, *Tanzimat*, II, s. 209; Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 370.

⁷⁴² Ahmed Esad, "Ziya Paşa", s. 5224.

⁷⁴³ Yusuf Ziya Paşa'nın Divan-ı Muhasebat Riyasetinde bulunduğu döneme ait Divan Genel Kurulu üye listesi, Osmanlı Devlet Salname-leri'nde mevcut olmadığından, aza isimleri Ahmet Akgündüz'ün eserinden alınmıştır. Bk. Ahmet Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Sayıştay Tarihi*, Ankara 1997, s. 236.

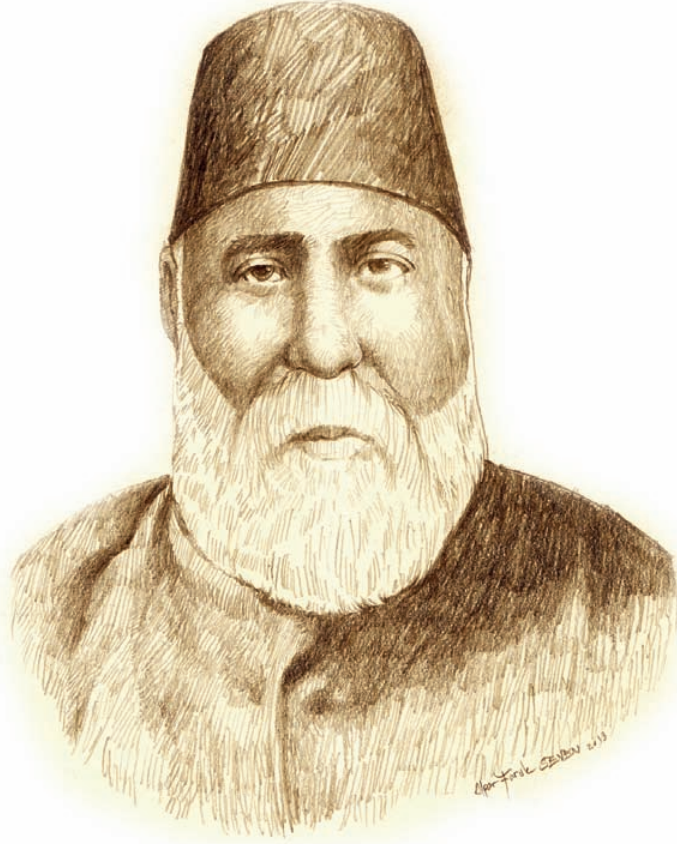
Yusuf Ziya Paşa, Bab-ı Seraskeri Ruznamçecisi olduğu dönemde Darüşşafakanın kuruluşunda etkili olan isimlerden biridir. Ziya Paşa, aldığı maaşın büyük bir kısmını Darüşşafakaya harcadığı gibi, kurumun inşaatı esnasında işlerin takibi ve düzenlenmesi hususunda oldukça fazla mesai ve enerji harcadı⁷⁴⁰.

Yusuf Ziya Paşa'ya ait *Telhis-i Hisab* adlı eser bir dönem askerî mekteplerde okutuldu. Bunun dışında isimlerini tespit edemediğimiz hendese ve cebire dair iki eseri daha vardır⁷⁴¹.

Yusuf Ziya Paşa, hiç evlenmedi. Kanaatkâr, tutumlu ve namuslu olarak anılan Ziya Paşa, aynı zamanda zarafeti ve nüktedanlığı ile tam bir İstanbul beyefendisidir. Dost meclislerinde düzenlenen orta oyunlarına hep en komik karakter olan 'Kavuklu' rolüyle çıktı⁷⁴².

Divan-ı Muhasebat Reisi Yusuf Ziya Paşa'nın 1 Kasım 1871 Tarihinde Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri⁷⁴³:

Abdullah Galib Paşa

Göreve Başlama Tarihi: 3 Aralık 1871

Görevden Ayrılma Tarihi: 26 Ocak 1872

Ketencizade Hacı Mehmed Sadık Efendi'nin oğlu olan Abdullah Galib, 5 Mart 1829'da İstanbul'da doğdu⁷⁴⁴. Sıbyan mektebinden sonra özel hocalardan Arapça, Farsça, matematik, fen bilimleri, coğrafya ve biraz da Fransızca tahsil etti⁷⁴⁵.

Abdullah Galib, Mart 1841'de henüz 12 yaşındayken Maliye Hazinesi Vâridât Muhasebesi Rumeli Odasına girdi. Buradaki görevine ilave olarak Aralık 1852'de Gümüşhane Sancağı Mal Kâtipliği'ne memur edildi. Ocak 1854'te ikinci vazifesinden istifa ederek Odadaki görevine devam etti. Temmuz 1855'te kaymakam olarak Kırım Ordusu Muhasebe Mümeyyizliği'ne tayin edildi. Mayıs 1856'da Odadaki görevine geri döndü. Şubat 1861'de Maliye Hazinesi Vâridât Muhasebesi Rumeli Odasına üçüncü mümeyyiz olarak giren Abdullah Galib Mart 1864'te Bank Kalemine müdür oldu. Aralık 1864'te Esham-ı Umûmiye Türkçe Muhasebeciliği'ne girdi fakat bir süre sonra memuriyetin kaldırılmasıyla bu görevden ayrıldı. Ağustos 1865'te Rüşumat Meclisi Azalığı'na girdi. Eylül 1866'da Rüşumat Emaneti Muhasebeciliği'ne aktarılan Abdullah Galib, 31 Ekim 1871'de Serasker Müsteşarlığı'na tayin edildi. 3 Aralık 1871'de Divan-ı Muhasebat Riyaseti ilavesiyle Maliye Nezareti Müsteşarlığı'na tayin edildi. 26

* Resim: *Sayıştay Albümü*, s. 362.

⁷⁴⁴ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 22/77, Tarihsiz; Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 386; Pakalın, *Tanzimat*, II, s. 224; Pakalın, *Zeyli*, VII, s. 3; *Gümrük Rehberi*, "Abdullah Galib Paşa", Nu. 532, Mayıs 1947, s. 5207; Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, İstanbul 1996, s. 144; Necip Aksop, "Bursaya Gelen Valiler: Abdullah Galip Paşa VII", *Uludağ*, S. 42-43, Bursa (1941-42), s. 27.

⁷⁴⁵ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 22/77, Tarihsiz; Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 386; Pakalın, *Zeyli*, VII, s. 3; *Gümrük Rehberi*, "Abdullah Galib", s. 5207; Ergin, *Şehreminleri*, 1996, s. 144; Aksop, "Abdullah Galip", s. 27.

⁷⁴⁶ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 22/77, Tarihsiz; Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 386-387; Pakalın, *Tanzimat*, II, s. 224-225; Ergin, *Şehreminleri*, 1996, s. 144-145.

⁷⁴⁷ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 22/77, Tarihsiz; Pakalın, *Zeyli*, VII, s. 4-5; Ergin, *Şehreminleri*, 1996, s. 145-146; Fazlı Necib, "Galib Paşa", *Türk Hayatı*, S. 7, İstanbul (1 Mayıs 1925), s. 6.

⁷⁴⁸ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 22/77, Tarihsiz; Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 389-390; Pakalın, *Tanzimat*, II, s. 228-229; Pakalın, *Zeyli*, VII, s. 5; Ergin, *Şehreminleri*, 1996, s. 145-146.

⁷⁴⁹ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 22/77, Tarihsiz; Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 386-390; Pakalın, *Tanzimat*, II, s. 224-225, 228-229; Ergin, *Şehreminleri*, 1996, s. 144-146; Pakalın, *Zeyli*, VII, s. 4-5.

⁷⁵⁰ Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 390-391; Pakalın, *Tanzimat*, II, s. 230-231; *Gümrük Rehberi*, "Abdullah Galib", s. 5208-5209; Ergin, *Şehreminleri*, 1996, s. 146.

⁷⁵¹ Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 389; Pakalın, *Tanzimat*, II, s. 229; Pakalın, *Zeyli*, VII, s. 5; *Gümrük Rehberi*, "Abdullah Galib", s. 5209; Ergin, *Şehreminleri*, 1996, s. 146; Aksop, "Abdullah Galip", s. 27.

Ocak 1872'de Rüşumat Emanetine, 27 Şubat 1872'de ise Maliye Nezaretine nakle edildi. Mayıs 1872'de Trabzon Valiliğine nakledilen Abdullah Galib, Eylül 1872'de bu görevinden ayrıldı. 11 Nisan 1873'te Hüdavendigâr Valiliği'ne, 27 Haziran 1873'te Defter-i Hakani Nezareti'ne ve 2 Temmuz 1874'te üçüncü kez Rüşumat Emaneti'ne atandı. 16 Kasım 1875'te tekrar Hüdavendigâr Valiliğine, 22 Aralık 1875'te Defter-i Hakani Nezaretine ve 12 Nisan 1876'da da vezirlik rütbesiyle Maliye Nezaretine tayin edildi. Ancak 29 Ocak 1877'de bu görevinden azledildi⁷⁴⁶. 5 Şubat 1877'de İstanbul Şehreminliği'ne getirildi. 26 Kasım 1878'de üçüncü kez Hüdavendigâr Valiliği görevine getirildi. 17 Şubat 1879'da Dersim havalisinin birinci komiserliği verildiyse de istifası üzerine, 25 Mart 1879'da Halep Valiliği ile görevlendirildi fakat iklim şartlarına uyum sağlayamadığından 26 Eylül 1879'da Kastamonu Valiliğine tayin edildi. 3 Kasım 1881'de Nafia Komisyonu Azası, 10 Ocak 1882'de Selanik Valisi oldu⁷⁴⁷. 2 Mart 1885'te Cezayir Bahr-i Sefid Valiliğine, 19 Şubat 1886'da İntihab-ı Memurin Komisyonu Reisi'ne, 22 Ağustos 1886'da ikinci kez Selanik Valiliğine atandı. 4 Eylül 1891'de Evkaf-ı Hümayun Nezaretine nakledilen Abdullah Galib, son olarak 21 Eylül 1904'te Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi Azalığı'na tayin edildi⁷⁴⁸.

Abdullah Galib'in salise ile başlayan rütbesi bâlâya kadar yükseldi. Memuriyeti boyunca kendisine beşinci rütbe Mecidi Nişanı, dördüncü rütbe Mecidi Nişanı, birinci rütbe Mecidi Nişanı, birinci rütbe Osmanî Nişanı, Murassa Osmanî Nişanı, Murassa Mecidi Nişanı, İmtiyaz Nişanının Altın ve Gümüş Madalyaları verildi. Ayrıca Selanik Valiliği esnasında Papa tarafından Ayanof, Yunan Hükümeti tarafından Süver, Romanya Kralı tarafından Korön dö Romani Nişanlarının birinci rütbeleri verildi. Ayrıca Sırp Hükümeti'nin Takova Nişanı ve Almanya tarafından birinci rütbe Aigle Rouge Nişanı verildi⁷⁴⁹.

Nazik, iyi niyetli, dürüst ve çalışkan olarak nitelenen Abdullah Galib Paşa, Selanik Valiliği yaptığı dönemde Selanik'te bulunan Müslüman, Hıristiyan, yerli, yabancı herkesin sevgisini ve saygısını kazandı⁷⁵⁰.

12 Ocak 1905 tarihinde vefat eden Galib Paşa, Sultan II. Mahmud Türbesi'ne defnedildi⁷⁵¹.

**Divan-ı Muhasebat Reisi Abdullah Galib Paşa'nın 3 Aralık 1871 Tarihinde
Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri⁷⁵²:**

⁷⁵² Abdullah Galip Paşa'nın Divan-ı Muhasebat Riyaseti'nde bulunduğu döneme ait Divan Genel Kurulu üye listesi, Osmanlı Devlet Salnameleri'nde mevcut olmadığından, aza isimleri Ahmet Akgündüz'ün eserinden alınmıştır. Bk. Akgündüz, *Sayıştay Tarihi*, s. 238.

Reis: Abdullah Galib Paşa				
Aza: Hacı Hasan Bey	Aza: Mehmed Bey	Aza: Hacı Tahsin Efendi	Aza: Emin Efendi	Aza: Arif Efendi
Aza: Mesrur Efendi	Aza: Esad Efendi	Aza: Aziz Efendi	Aza: Sami Efendi	
	Aza: Latif Efendi		Katibi Evvel: Mazhar Bey	
Başkâtip Muavini: Raif Efendi				

Mehmed Emin Paşa

Göreve Başlama Tarihi: 26 Ocak 1872

Görevden Ayrılma Tarihi: 19 Mayıs 1872

Resim: *Sayıştay Albümü*, s. 363.

⁷⁵³ Süreyya, *Osmani*, II, s. 476; Pakalın, *Tanzimat*, II, s. 286; Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 408. Mehmed Emin Paşa'nın doğum tarihi, doğum yeri ve ailesi ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

⁷⁵⁴ Pakalın, *Tanzimat*, II, s. 286; Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 408.

⁷⁵⁵ Aynı yer.

⁷⁵⁶ Süreyya, *Osmani*, II, s. 476-477; Pakalın, *Tanzimat*, II, s. 286; Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 408-409. Mehmed Emin Paşa ile ilgili verilen tarihlerde, daha kapsamlı olması bakımından *Sicill-i Osmani* esas alınmıştır.

⁷⁵⁷ Süreyya, *Osmani*, II, s. 477; Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 409.

⁷⁵⁸ Süreyya, *Osmani*, II, s. 477; Pakalın, *Tanzimat*, II, s. 286; Pakalın, *Teşkilatı*, III s. 409.

⁷⁵⁹ Süreyya, *Osmani*, II, s. 477; Mehmed Zeki Pakalın, azil tarihini Mayıs 1875 olarak vermektedir. Bk. Pakalın, *Tanzimat*, II, s. 287; Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 409.

⁷⁶⁰ Süreyya, *Osmani*, II, s. 477; Pakalın, *Tanzimat*, II, s. 287; Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 409.

⁷⁶¹ Pakalın, *Tanzimat*, II, s. 287; Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 409.

Kartallı⁷⁵³ olan Mehmed Emin Paşa, okuyup yazacak kadar eğitim aldıktan sonra genç yaşta maliyeye girdi. Çalışkanlığı sayesinde zamanla yükselerek Vâridât Muhasebecisi oldu⁷⁵⁴.

Bir süre sonra Selanik Defterdarı olan Mehmed Emin, Haziran 1868'de Bahriye Muhasebeciliği ile yeniden İstanbul'a çağırıldı ve Kasım 1871'de Mâsârifat Muhasebecisi olarak tayin edildi. Ocak 1872'de Divan-ı Muhasebat Reisliği⁷⁵⁵ ilavesiyle Maliye Müsteşarı olan Mehmed Emin'e Mart 1872'de ikinci rütbe Mecidi Nişanı verildi. 19 Mayıs 1872'de bâlâ rütbesiyle Maliye Nazırlığı'na getirilerek Mayıs 1873'te vezirlik rütbesi verildi⁷⁵⁶.

11 Ağustos 1873'te Maliye Nazırlığı'ndan ayrılarak İzmir Valisi oldu. Ancak bu görevi uzun sürmedi. Ağustos 1873'te bu görevinden ayrılarak bir süre açıkta kaldı⁷⁵⁷. Nisan 1874'te Kastamonu, bir ay sonra da Canik Mutasarrıfı oldu. Bir süre sonra da bu görevinden ayrıldı⁷⁵⁸. Kasım 1875'te İcraat Komisyonu Reisi olan Mehmet Emin, Nisan 1876'da bu görevinden azledildi⁷⁵⁹. 26 Haziran 1876'da Halep Valisi oldu. Ocak 1877'de valilikten azledildi⁷⁶⁰ ve daha sonra Muhacirin Komisyonu Reisi oldu⁷⁶¹.

MEHMED EMİN PAŞA

(*Tanzimat Maliye Nazırları*, II, s. 240)

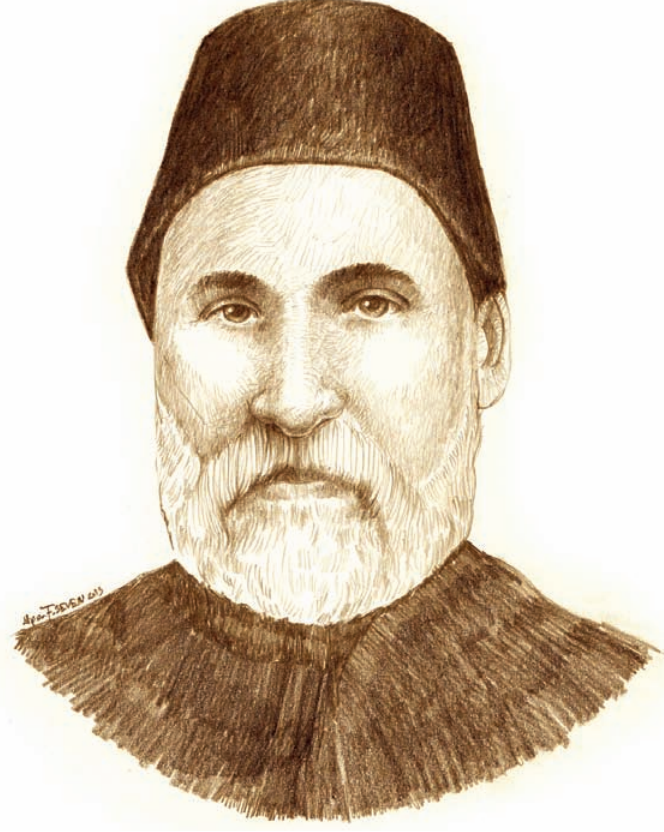
27 Mart 1879'da vefat eden Mehmed Emin Paşa, Eyüp'teki Bostan İskelesi Mezarlığı'na defnedildi⁷⁶².

⁷⁶² Süreyya, *Osmani*, II, s. 477; Pakalın, *Tanzimat*, II, s. 287; Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 409.

⁷⁶³ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Dersadet 1289, s. 52.

Divan-ı Muhasebat Reisi Mehmed Emin Paşa'nın 1872 Yılında Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri⁷⁶³:

Reis: Emin Efendi				
Reis-i Sani: Emin Efendi	Aza: Mehmed Faik Bey	Aza: Osman Efendi	Aza: Cemil Bey	Aza: Sururi Bey
Aza: Salih Rifat Efendi	Aza: Halit Bey	Aza: Aziz Efendi	Aza: Esad Efendi	
Başkâtip Muavini: Ali Bey		Mümeyyiz: Eşref Efendi		
Başkâtip Muavini: Ali Bey				

İbrahim Edib Efendi

Göreve Başlama Tarihi: 29 Haziran 1873

Görevden Ayrılma Tarihi: Kasım 1875

İbrahim Edib Efendi, maliye memurlarından Hacı İshak Nurettin Efendi'nin oğludur. 1832'de İstanbul'da doğdu⁷⁶⁴. İlk tahsilini Kal'a-i Sultaniye mahalle mektebinde yapan İbrahim Edib daha sonra Selanik ve Serez'de özel hocalardan felsefe, fıkıh, Farsça, matematik, coğrafya ve tarih dersleri aldı⁷⁶⁵.

16 yaşında⁷⁶⁶ maliyeye giren İbrahim Edib, ordu hesaplarını tetkik etmek üzere Erzurum'a, daha sonra da Sevkiyat Memurluğu ile Tuna bölgesine gönderildi. Sonra sırasıyla Vidin Eyaleti Muhasebeciliği'ne, Tuna Vilayeti Defterdar Muavinliği'ne ve ardından Temmuz 1867'de⁷⁶⁷ Tuna Vilayeti Defterdarlığı'na tayin edildi⁷⁶⁸. Yemen'in yeniden Osmanlı idaresine alınması üzerine, mülkiye ve maliye işlerini düzenlemek ve gerektiğinde askerlik işlerinde müşavirlik yapmak üzere 1871'de Fevkalade Defterdarlıkla Yemen'e gönderildi ve bir yıl sonra İstanbul'a döndü⁷⁶⁹. İbrahim Edib, Ekim 1872'de Maliye Müsteşarı, 1873'te Şura-yı Devlet Azası oldu. Daha sonra Bulgaristan ihtilalini yerinde tetkik etmek üzere Bulgaristan'a gönderildi. 1873'te Divan-ı Muhasibat Reisi olan İbrahim Edib, Kasım 1875'te bu görevden ayrılarak Defter-i Hakani Nazırı ve 1876'da da Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi Reisi⁷⁷⁰ oldu⁷⁷¹. 1879'da bâlâ rütbesiyle Maliye Nazırı olduysa da birkaç ay sonra kendi isteği üzerine Rüşumat Emanetine nakledildi⁷⁷². Torunundan rivayet edildiğine göre İbrahim Edib Efendi, Nezaretten

* Resim: *Sayıştay Albümü*, s. 363.

⁷⁶⁴ Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 446; Süreyya, *Osmani*, II, s. 444; Ahmed Esad, "İbrahim Edib Efendi Merhum", *Gümrük Rehberi*, Nu. 542, Mart 1948, s. 5409.

⁷⁶⁵ Ahmed Esad, "İbrahim Edib", s. 5410.

⁷⁶⁶ Ahmed Esad, "İbrahim Edib", s. 5410; *Tercüman-ı Hakikat*, Nu. 3251, 12 Nisan 1889, s. 2.

⁷⁶⁷ Süreyya, *Osmani*, II, s. 444; Ahmed Esad, "İbrahim Edib", s. 5411.

⁷⁶⁸ Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 446-447; *Tercüman-ı Hakikat*, Nu. 3251, 12 Nisan 1889, s. 2.

⁷⁶⁹ Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 447; Ahmed Esad, "İbrahim Edib", s. 5412.

⁷⁷⁰ *Tercüman-ı Hakikat*'te bu vazife Reis-i Sanilik olarak geçmektedir. Ayrıca Şura-yı Devlet Maliye Dairesi Riyaset-i Saniyesi olarak görev yaptığı da belirtilmektedir. Bk. *Tercüman-ı Hakikat*, Nu. 3251, 12 Nisan 1889, s. 2.

⁷⁷¹ Ahmed Esad, "İbrahim Edib", s. 5412.

⁷⁷² Ahmed Esad, "İbrahim Edib", s. 5412; Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 447; Süreyya, *Osmani*, II, s. 444.

İBRAHİM EDİB EFENDİ

(Gümrük Rehberi, S. 542,
Kapak Sayfası)

ayrıldıktan sonra böyle sıkıntılı bir işten kurtulduğu için daha önce nezreylediği yere kurban göndererek adağını yerine getirmiş ve şükretmiştir⁷⁷³. Kasım 1882’de ikinci kez Maliye Nazırlığı’na tayin edildi fakat yeniden affını rica etmesi üzerine Rüşumat Emanetinde kaldı⁷⁷⁴.

11 Nisan 1889’da vefat eden İbrahim Edib Efendi, Sultan II. Mahmud Türbesi’ne defnedildi⁷⁷⁵.

Düzenli, iffetli, gayretli⁷⁷⁶, ağırbaşlı ve vakur bir insan olduğu belirtilen İbrahim Edib’in yolsuzluk olarak gördüğü işleri düzeltmek için elinden geleni yaptığı, hatta nezareti zamanında Rumeli Şimendiferleri işinde Baron Hırş tarafından kendisine rüşvet teklif edildiği fakat İbrahim Edib’in bunu kabul etmediği rivayet edilmektedir⁷⁷⁷.

⁷⁷³ Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 447.

⁷⁷⁴ Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 447-448; Süreyya, *Osmani*, II, s. 444. *Tercüman-ı Hakikat*’te Rüşumat Emaneti’ne ek olarak Bank-ı Osmani Nezareti görevini yaptığı kaydolunmuştur. Bk. *Tercüman-ı Hakikat*, Nu. 3251, 12 Nisan 1889, s. 2; Ahmed Esad, “İbrahim Edib”, s. 5413.

⁷⁷⁵ Süreyya, *Osmani*, II, s. 444. Ahmed Esad İbrahim Edib Efendi’nin vefat tarihini 9 Nisan 1889 olarak vermektedir. Bk. Ahmed Esad, “İbrahim Edib”, s. 5413.

⁷⁷⁶ Süreyya, *Osmani*, II, s. 444.

⁷⁷⁷ Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 448.

⁷⁷⁸ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Dersaadet 1291, s. 46.

Divan-ı Muhasebat Reisi İbrahim Edib Efendi’nin 1874 Yılında Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri⁷⁷⁸:

Reis: Edib Efendi				
Aza: Mehmed Faik Bey	Aza: Osman Efendi	Aza: Asım Paşa	Aza: Mustafa Efendi	Aza: Aziz Efendi
Aza: Esad Efendi	Aza: Cemal Bey	Başkâtip: Hilmi Efendi	Muhasebe Mümeyyizi: Eşref Efendi	
Başkâtip Muavini: Raif Efendi				

Rıza Mehmed Bey

Göreve Başlama Tarihi: Kasım 1875
Görevden Ayrılma Tarihi: Tespit edilemedi.

Resim: Sayıştay Üyesi Alper Alpay'ın Koleksiyonundan.

⁷⁷⁹ Rıza Mehmed Bey'in doğum tarihi tespit edilememiştir.

⁷⁸⁰ Süreyya, *Osmani*, V, s. 1390.

⁷⁸¹ Aynı yer.

⁷⁸² Aynı yer.

Rıza Mehmed Bey, Kapıcıbaşı İsmail Ağa'nın oğludur. Bergos'ta doğdu⁷⁷⁹. Mekteb-i Maarif-i Adliyeyi bitirdi⁷⁸⁰.

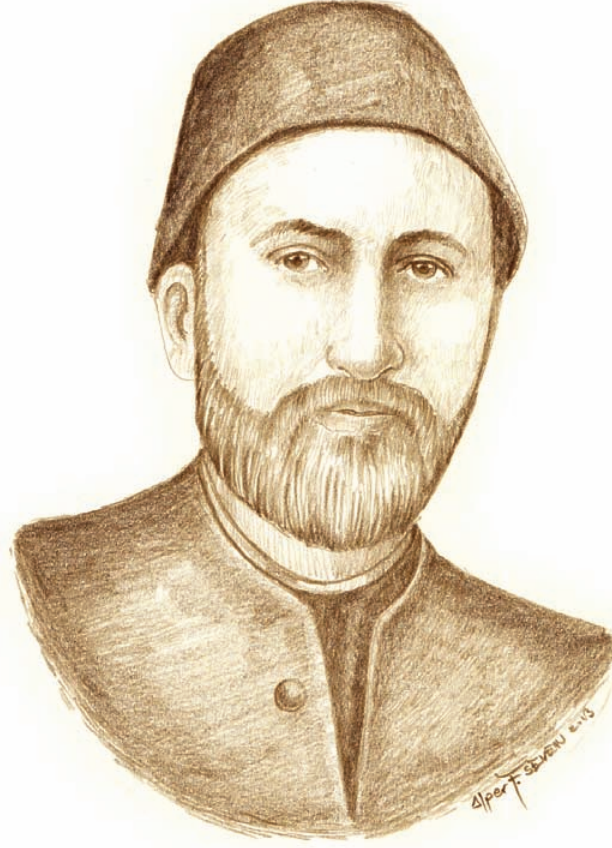
Rıza Mehmed 1831'de Maliye Mektubi Odasına girdi. Daha sonra terfi ederek Meclis-i Muhasebe Kâtibi oldu. On yıl Maliye Kâtipliği yaptı. Bir dönem Posta Müdürlüğü ve Marûzat-ı Maliye Müdürlüğü de yapan Rıza Mehmed, Ocak 1862'de tekrar Maliye Kâtibi olarak tayin edildi. Kasım 1875'te Divan-ı Muhasebat Reisi oldu. Daha sonra azledilerek Maliye Nazırlığı'na getirildi⁷⁸¹.

Rıza Mehmed 1884'te vefat etti⁷⁸².

**Divan-ı Muhasebat Reisi Rıza Mehmed Bey'in 1876 Yılında Riyasetinde
Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri⁷⁸³:**

⁷⁸³ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Dersaadet 1293, s. 51.

Reis: Rıza Bey			
Aza: Mehmed Faik Bey	Aza: Osman Efendi	Aza: Asım Paşa	Aza: Esad Efendi
Aza: Aziz Efendi	Aza: Cemal Bey	Aza: Ata Efendi	Başkâtip: Tevfik Efendi
Muhasebe Mümeyyizi: Eşref Efendi		Başkâtip: Hilmi Efendi	
Başkâtip Muavini: Raif Efendi			

Çamiç Ohannes Efendi⁷⁸⁴

1. Göreve Başlama/Görevden Ayrılma Tarihleri: 5 Şubat 1877/Kasım 1878

2. Göreve Başlama/Görevden Ayrılma Tarihleri: 8 Kasım 1879/29 Ekim 1884

Doğu dillerini ve Türkçe kitabeti iyi öğrenen Ohannes Efendi, padişahın dikkatini çekerek 1866'da Bank-ı Osmani Muhasebecisi ve 1867'de de ula rütbesiyle Maliye Muhasebat Müfettişi oldu. 1869'da Esham-ı Umûmiye Emini, 1875'te İcraat Mec-lisi Azası ve Temmuz 1876'da Şura-yı Devlet Azası oldu⁷⁸⁵. Ayrıca Ohannes Efendi, 8 Ekim 1876 tarihinde Anayasa taslağı hazırlamak üzere oluşturulan Kanûn-ı Esâsi Komisyonunun, seçim kanunu yapmakla görevli olan alt komisyonunda görev yaptı⁷⁸⁶.

Ohannes Efendi, 5 Şubat 1877'de Ticaret Nazırı ve buna ilaveten Divan-ı Mu-hasebat Reisi⁷⁸⁷ oldu. Kasım 1878'de Divan-ı Muhasebat Reisliği'nden ayrıldı. Mayıs 1877'de Ticaret Nezaretine ilaveten Nafia Nazırı Vekili olan Ohannes Efendi, Temmuz 1877'de vekâlet görevinden azledildi. Kasım 1878'de Nafia Nazırlığı ve 15 gün sonra da Islahat-ı Maliye Komisyonu Reisliği'ne getirildi⁷⁸⁸. 8 Kasım 1879'da tekrar Divan-ı Muhasebat Reisi⁷⁸⁹ oldu. Divan-ı Muhasebatın ilk gayrimüslim reisi olan Ohannes Efendi, aynı zamanda ikinci kez kurulan Divan-ı Muhasebatın da ilk başkanı oldu⁷⁹⁰. 1 Ocak 1881 tarihinde hükümetin bazı malî sorunların çözümü için yabancı delegelerle yapılacak müzakereler için kurduğu komisyona Server Paşa ve Münir Bey'in yanında bilgisinden faydalanılmak üzere Ohannes Efendi de dâhil edildi⁷⁹¹.

Resim: *Sayıştay Albümü*, s. 364.

⁷⁸⁴ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar Nu. 1, 10 Kasım 1879, s.1; Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'at-i Hakikat*, İstanbul 1983, s. 548; Rahip G. Çarkçıyan, *Türk Devlet Hizmetinde Ermeniler*, İstanbul 2006, s. 138; Abdurrahman Şeref, "Vefayat: İsmail Zühdü Bey", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, Cüz: 14, İstanbul (1 Haziran 1328), s. 863. Zabıt Ceridesi ve yukarıda adı geçen eserlerde Ohannes Efendi adı önünde "Çamiç" ifadesi de yer almaktadır. Bunun yanında Mehmed Süreyya'nın, *Sicill-i Osmani* isimli eserinde Ohannes Efendi'nin lakabı "Çamik" şeklinde yazılıdır. Bk. Süreyya, *Osmani*, VI, s. 1820.

⁷⁸⁵ Süreyya, *Osmani*, VI, s. 1820.

⁷⁸⁶ Selda Kaya Kılıç, "1876 Anayasası'nın Bilinmeyen İki Tasarısı", *A.Ü.Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 4, Ankara 1993, s. 569-570.

⁷⁸⁷ Ohannes Efendi'nin bu ilk Divan-ı Muhasebat Reisliği'ne başlaması ve ayrılması hakkında yalnızca Ahmet Akgündüz'ün eserinde bilgi vardır. Bk. Akgündüz, *Sayıştay Tarihi*, s. 246.

⁷⁸⁸ Süreyya, *Osmani*, VI, s. 1820; Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'at-i Hakikat*, s. 548. *Mir'at-i Hakikat*'te yalnızca Ticaret ve Nafia Nezareti ile ilgili bilgi vardır.

⁷⁸⁹ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar Nu. 1, 10 Kasım 1879, s. 1; Akgündüz, *Sayıştay Tarihi*, s. 246; Çarkçıyan, *Ermeniler*, s. 138. Mehmed Süreyya bu görev için Hicri 1287 (1880) tarihini vermektedir. Krş. Süreyya, *Osmani*, VI, s. 1820.

⁷⁹⁰ Salih Kış, "Osmanlı Malî Denetiminden Bir Kesit: Divan-ı Muhasebat Reis-i Evveli ve Sanileri (1862-1908)", *Tarihin Peşinde*, S. 6, 2011, s. 285.

⁷⁹¹ Çarkçıyan, *Ermeniler*, s. 138.

29 Ekim 1884 tarihinde vefat eden Ohannes Efendi'nin naaşı ertesi gün Beyoğlu'ndaki Ermeni Katolik Kilisesine götürülmüş ve ardından Feriköy'deki aile mezarlığına defnedilmiştir⁷⁹².

⁷⁹² *Tercüman-ı Hakikat*, Nu. 1912, 31 Ekim 1884, s. 1; *Tercüman-ı Hakikat*, Nu. 1913, 1 Kasım 1884, s. 1. Ohannes Efendi'nin vefat tarihi *Sicill-i Osmani*'de 1300 (1883) olarak geçmektedir. Krş. Süreyya, *Osmani*, VI, s. 1820.

⁷⁹³ SA, DMZC, 1 Numaralı Defter, Karar Nu. 1, 10 Kasım 1879, s. 1.

Divan-ı Muhasebat Reisi Ohannes Efendi'nin 10 Kasım 1879 Tarihinde Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri⁷⁹³:

Hacı Halil Akif Paşa

Göreve Başlama Tarihi: 30 Ekim 1884
Görevden Ayrılma Tarihi: 17 Ağustos 1888

Manisalı Hacı İsmail Ağa'nın oğlu olan ve 1832 yılında Manisa'da doğan Hacı Halil Akif, eğitimini medresede tamamladı⁷⁹⁴.

Halil Akif, 1857'de Maliye Mektubi Kalemine girdi. 1867'de Ankara Defterdarlığı'na ve ardından Edirne Merkez Mutasarrıflığı'na getirildi. 1870'te Adana, 1873'te Trablusgarp, 1875'te Erzurum, 1876'da Trabzon, 1877'de Erzurum Defterdarlığı'na tayin edildi. Bir süre sonra memuriyetine ilaveten Erzurum Vali vekilliği verildi. 1878'de Divan-ı Muhasebat Azalığı ve Adana Vali vekâletine memur edilen Halil Akif, Mayıs 1882'de Divan-ı Muhasebat Azalığı devam etmekle birlikte Ankara Valiliğine tayin edildi fakat çok geçmeden valilik görevinden ayrıldı. 30 Ekim 1884'te Divan-ı Muhasebat Reisliği'ne⁷⁹⁵ tayin edilen Halil Akif, 17 Ağustos 1888'de bu görevden ayrılarak Maliye Müsteşarlığı'na ve yine aynı yıl Şura-yı Devlet Azalığına getirildi. 1889'da Şura-yı Devlet Dâhiliye Dairesi Reisliği'ne⁷⁹⁶, 1893'te ilave memuriyet olarak Harem-i Hümayun Masraf Nezaretine, 1894'te yine ilave memuriyet olarak Zekiye Sultan Kethüdalığı'na getirildi. 1896'da Memurin-i Mülkiye Komisyonu Azalığı'na, 1897'de Tanzimat Dairesi Reisliği'ne, 1904'te Maliye Komisyonu Azalığı'na tayin edildi. Bu

* Resim: *Nevsal-i Osmani*, Yıl 2, s. 193.

⁷⁹⁴ Ekrem Reşad-Osman Ferid, *Nevsal-i Osmani*, Yıl 2, İstanbul 1326, s. 193.

⁷⁹⁵ BOA, *İ.DH*, Nu. 73910, 30 Ekim 1884.

⁷⁹⁶ Bu vazife *Sicill-i Osmani*'de "Şura-yı Devlet Dâhiliye Dairesi İkinci Reisliği" olarak geçmektedir. Bk. Süreyya, *Osmani*, VI, s. 1805.

sırada Düyûn-ı Muvahhide Tahvilatının tabına nezaret için Paris'e gönderildi. 1906'da Techizat-ı Askeriye Nezaretine, 1908'de de Dâhiliye Nezaretine memur edildi ancak Said Paşa Kabinesi'nin istifasıyla (6 Ağustos 1908) doğal olarak bu görevi sona erdirdi⁷⁹⁷.

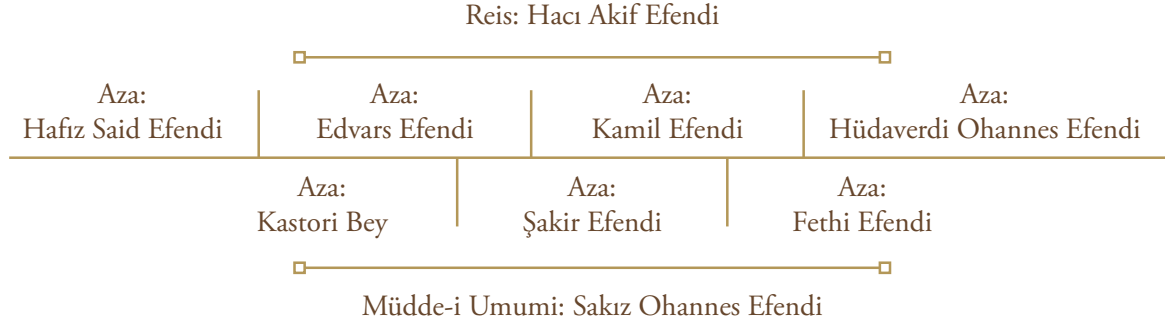
Vezirlik rütbesini 18 Mart 1904'te alan ve rütbesi bâlâya kadar yükseltilen Hacı Halil Akif Paşa, 2 Temmuz 1910'da vefat etti⁷⁹⁸.

⁷⁹⁷ Ekrem Reşad-Osman Ferid, *Nevsal-i Osmani*, s. 193.

⁷⁹⁸ Aynı yer.

⁷⁹⁹ SA, DMZC, 4 Numaralı Defter, Karar Nu. 445, 4 Kasım 1884, s. 43.

Divan-ı Muhasebat Reisi Hacı Halil Akif Paşa'nın 4 Kasım 1884 Tarihinde Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri⁷⁹⁹:

İsmail Zühdü Bey

1. Göreve Başlama/Görevden Ayrılma Tarihleri: 16 Ağustos 1888/12 Aralık 1896

2. Göreve Başlama/Görevden Ayrılma Tarihleri: 4 Eylül 1908/17 Ağustos 1909

İsmail Zühdü Bey, Şura-yı Devlet Muhakemat Dairesi Reis-i Sanisi Ali Şefik Bey'in oğludur⁸⁰⁰. Ocak 1845'te İstanbul'da doğdu. Bezm-i Âlem Valide Sultan Darü'l - Maarifinde dört yıl okuduktan sonra bazı meşhur âlimlerden hadis ve fıkıh başta olmak üzere dinî ilimler üzerine ders aldı⁸⁰¹. Daha sonra Mekteb-i Maarif-i Adliyede⁸⁰² okudu. Ayrıca Arapça ve Farsça öğrendi⁸⁰³.

İsmail Zühdü, 19 Temmuz 1857'de henüz 12 yaşındayken Harici Mektubi Kaleminde memur olarak göreve başladı. Kasım 1861'de Meclis-i Vâlâ Mazbata Odasına nakledildi. 3 Mayıs 1868'de icra olunan teşkilatta üçüncü sınıf Şura-yı Devlet Mülâzımlığı'na memur oldu. 20 gün sonra mülâzımlığı ikinci sınıfa, 1868'de de birinci sınıfa yükseltildi⁸⁰⁴. 1871 senesinde 25 gün kadar geçici olarak Islahat Komisyon-u Âlisi'nde bulundu, daha sonra komisyonun lağvı üzerine yeniden Şura-yı Devletteki vazifesine nakledildi. 19 Ocak 1873'te Tuna Vilayeti merkezinde Rumlarla Bulgarlar arasındaki kilise anlaşmazlığından doğan arbedenin incelenmesi için özel memuriyetle gönderilen babası Ali Şefik Bey'in maiyetine dâhil edildi. 18 gün süren bu memuriyetten dönüşte yine eski görevine devam etti⁸⁰⁵. 19 Haziran 1873'te Şura-yı Devlet Muavinliği'ne, 27

Resim: *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, Cüz 14, s. 863.

⁸⁰⁰ T.C. Sayıştay Başkanlığı Müzesi, İsmail Zühdü Sicil Dosyası; Pakalın, *Zeyli*, XIX, s. 113; Süreyya, *Osmani*, VI, s. 1805; Abdurrahman Şeref, "Vefayat: İsmail Zühdü Bey", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, Cüz: 14, İstanbul (14 Haziran 1912), s. 862.

⁸⁰¹ T.C. Sayıştay Başkanlığı Müzesi, *İsmail Zühdü Sicil Dosyası*; Pakalın, *Zeyli*, XIX, s. 113.

⁸⁰² Pakalın, *Zeyli*, XIX, s. 113; Abdurrahman Şeref, "İsmail Zühdü", s. 862.

⁸⁰³ T.C. Sayıştay Başkanlığı Müzesi, *İsmail Zühdü Sicil Dosyası*; Abdurrahman Şeref, "İsmail Zühdü", s. 864.

⁸⁰⁴ T.C. Sayıştay Başkanlığı Müzesi, *İsmail Zühdü Sicil Dosyası*; Pakalın, *Zeyli*, XIX, s. 113; Abdurrahman Şeref, "İsmail Zühdü", s. 863.

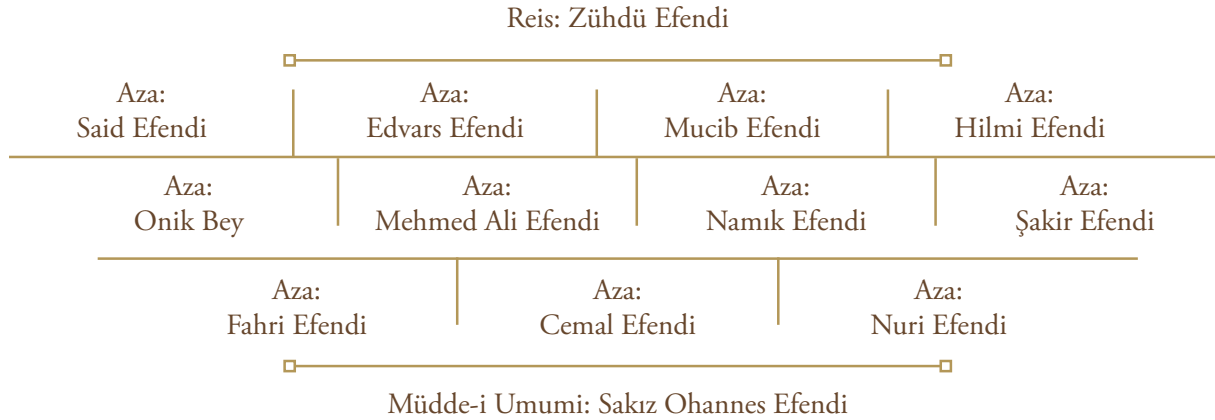
⁸⁰⁵ T.C. Sayıştay Başkanlığı Müzesi, *İsmail Zühdü Sicil Dosyası*; Pakalın, *Zeyli*, XIX, s. 113-114.

Kasım 1873'te Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi Başmuavinliği'ne tayin edildi. 22 Mayıs 1876'da Fevkalade Mahkeme⁸⁰⁶ Reisliği'yle görevlendirilen babası Ali Şefik Bey'le beraber Mahkeme-i Fevkalade Kâtibi olarak Tırnova'ya gitti. Ağustos 1876'ya kadar Tırnova ve Filibe'de görev yaptıktan sonra İstanbul'a geri döndü. Şura-yı Devlet, daireselere ayrılınca 10 Eylül 1876'da Şura-yı Devlet Dâhiliye Dairesi Başmuavinliği'ne ve 29 Haziran 1878'de Şura-yı Devlet İkinci Kâtipliği'ne memur edildi. 2 Aralık 1879'da Divan-ı Muhasebat Başkâtipliği'ne ve 16 Ağustos 1888 tarihinde de Divan-ı Muhasebat Reisliği'ne tayin edildi⁸⁰⁷. 12 Aralık 1896'da sürgünle Zor Mutasarrıflığı'na⁸⁰⁸ gönderilen İsmail Zühdü Bey, 6 Aralık 1900'de azledilerek Halep'te ikamete memur edildi. Sürgün hayatı 1908 inkılâbına kadar devam etti. 24 Temmuz 1908'de ilan edilen genel aftan yararlanarak İstanbul'a döndü⁸⁰⁹. 4 Eylül 1908'de ikinci kez Divan-ı Muhasebat Reisliği'ne tayin edildi. 17 Ağustos 1909'da bu görevinden ayrıldı ve kendisine tekaüd maaşı bağlandı⁸¹⁰.

İsmail Zühdü Bey'in salise ile başlayan rütbesi bâlâyâ kadar yükseldi. Memuriyeti süresince kendisine üçüncü rütbe Mecidi Nişanı, ikinci rütbe Mecidi Nişanı, ikinci rütbe Osmanî Nişanı⁸¹¹ ve birinci rütbe Mecidi Nişanı verildi⁸¹².

İsmail Zühdü Bey, 10 Nisan 1911 tarihinde vefat etmiştir⁸¹³.

Divan-ı Muhasebat Reisi İsmail Zühdü Bey'in 23 Ağustos 1888 Tarihinde Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri⁸¹⁴:

⁸⁰⁶ Pakalın, *Zeyli*, XIX, s. 114.

⁸⁰⁷ BOA, *İDH*, Nu. 85823, 16 Ağustos 1888; T.C. Sayıştay Başkanlığı Müzesi, *İsmail Zühdü Sicil Dosyası*; Pakalın, *Zeyli*, XIX, s. 114.

⁸⁰⁸ Abdurrahman Şeref Efendi, sürgünün sebebinin şu şekilde açıklamaktadır: İsmail Zühdü Bey'in Kocamustafapaşa'daki Bedevi Dergâhı Postnişini Şeyh Naili Efendi'yle çok uzun yıllardır tanışıyor olması ve Şeyh Naili'nin o dönemde Avrupa'da Jön Türkler tarafından basılan gazetelerin İstanbul'daki dağıtıcısı olması nedeniyle, Terakki Müdürlü Sakızlı Mehmed Nadir'in jumaline uğramış ve bu nedenle İstanbul'dan sürülmüşlerdir. Bk. Abdurrahman Şeref, "İsmail Zühdü", s. 863; Pakalın, *Zeyli*, XIX, s. 114.

⁸⁰⁹ Pakalın, *Zeyli*, XIX, s. 114-115.

⁸¹⁰ BOA, *BEO*, Nu. 3391/254257, 7 Eylül 1908; Abdurrahman Şeref, "İsmail Zühdü", s. 864.

⁸¹¹ T.C. Sayıştay Başkanlığı Müzesi, *İsmail Zühdü Sicil Dosyası*; Pakalın, *Zeyli*, XIX, s. 115.

⁸¹² Pakalın, *Zeyli*, XIX, s. 115.

⁸¹³ Aynı yer.

⁸¹⁴ SA, *DMZC*, 5 Numaralı Defter, Karar Nu. 701, 23 Ağustos 1888, s. 136.

**Divan-ı Muhasebat Reisi İsmail Zühdü Bey'in II. Riyaseti Döneminde 10 Eylül
1908 Tarihinde Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri⁸¹⁵:**

Reis: Zühdü Efendi			
Aza: Mucib Efendi	Aza: Halil Rami Efendi	Aza: Emin Efendi	Aza: Hamdi Efendi
Aza: Raif Efendi	Aza: İbrahim Efendi	Aza: Mahmud Efendi	Aza: Ahmed Efendi
Aza: Talat Efendi	Aza: Hakkı Efendi	Aza: Nuri Efendi	
Müdde-i Umumi: Cemal Efendi			

Hüseyin Tevfik Paşa (Vidinli)

Göreve Başlama Tarihi: 22 Aralık 1896

Görevden Ayrılma Tarihi: 2 Ekim 1897

Hüseyin Tevfik, Vidin'de İmamzadeler olarak tanınan bir ailenin Umur-u Müdürü olan Hasan Tahsin Efendi'nin oğludur. Hüseyin Tevfik, Temmuz 1832'de Vidin'de doğdu⁸¹⁶. İlköğreniminden sonra rüştiyeyi de Vidin'de okuyan Hüseyin Tevfik, 15-16 yaşlarında İstanbul'a geldi. Resme merakı sebebiyle Hasköy'deki Mühendishane-i Berr-i Hümayunun resim sınıfına kaydoldu. Daha sonra hocasının yönlendirmesiyle Maçka'daki Askerî İdadiye yazıldı. İdadiden mezun olduktan sonra Taşkışla'daki Mekteb-i Harbiyeye girdi. Hüseyin Tevfik, burada hem öğrenci hem öğretmen oldu. Harbiyede bulunduğu sırada Cambridge Üniversitesinden mezun olan matematik öğretmeni Tahir Paşa, Hüseyin Tevfik'teki kabiliyeti fark ederek ona özel dersler vermiş ve henüz öğrenciyken gayriresmî olarak asistanı yapmış hatta bazı günler kendi yerine derse göndermiştir⁸¹⁷.

5 Nisan 1859'da Harbiyeden mezun olduktan sonra teğmen olarak Erkân-ı Harbiyeye giren Hüseyin Tevfik, 19 Mart 1860'da buradan da mezun olarak Kasımpaşa Rüştiye Mektebine Cebir Muallimi ve Mekteb-i Fünun-u Harbiyeye de Muallim Muavini oldu ve rütbesi yüzbaşılığa yükseltildi⁸¹⁸. 5 Nisan 1863'te kolağası, 2 Nisan 1867'de binbaşı, 26 Temmuz 1869'da kaymakam (yarbay), 19 Mart 1872'de miralay,

* Resim: *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I, s. 593.

⁸¹⁶ Pakalın, *Teşkilatı*, III, 470; Kazım Çeçen, *Hüseyin Tevfik Paşa ve "Linear Algebra"*, İstanbul 1988, s. 18; Celal Saraç, "Salih Zeki Bey'e Göre Vidinli Tevfik Paşa", *Bilim Tarihi*, S. 9, (Temmuz 1992), s. 4; Pakalın, *Zeyli*, XVIII, s. 110.

⁸¹⁷ Pakalın, *Teşkilatı*, III, 470; Çeçen, *Algebra*, s. 18; Saraç, "Salih Zeki", s. 4-5; Pakalın, *Zeyli*, XVIII, s. 110.

⁸¹⁸ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 1/574, Tarihsiz.

HÜSEYİN TEVFK PAŞA
(Sayıştay Arşivi)

⁸¹⁹ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 1/574, Tarihsiz; Pakalın, *Teşkilatı*, III, 470-471; Çeçen, *Algebra*, s. 18-21.

⁸²⁰ Pakalın, *Teşkilatı*, III, 471; Pakalın, *Zeyli*, XVIII, s. 111.

⁸²¹ Mehmed Zeki Pakalın, Hüseyin Tefik'in Paris'e gittiği sırada kolağası olduğunu belirtmektedir. Bk. Pakalın, *Teşkilatı*, III, 471.

⁸²² BOA, *DH.SAİD*, Nu. 1/574, Tarihsiz; Çeçen, *Algebra*, s. 18; Saraç, "Salih Zeki", s. 6; Pakalın, *Zeyli*, XVIII, s. 111.

⁸²³ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 1/574, Tarihsiz; Pakalın, *Teşkilatı*, III, 471; Çeçen, *Algebra*, s. 18-19; Pakalın, *Zeyli*, XVIII, s. 111.

7 Nisan 1874'te mirliva (paşa), 8 Ocak 1878'de ferik, Mart 1893'te mareşal oldu⁸¹⁹. Kendisine 30 Ağustos 1898'de yaver-i ekremlik unvanı verildi⁸²⁰.

Hüseyin Tefik, teğmen⁸²¹ olduğu sırada iki sene balistik ve tüfek imalatı üzerine tetkikatta bulunmak için askerî ateşe olarak Paris'te bulundu, aynı zamanda Paris'teki Mekteb-i Osmaninin müdürlüğünü yaptı. Ayrıca Paris'te bulunduğu sürede College de France'da riyaziye derslerine devam etti⁸²². İstanbul'a döndükten sonra Mekteb-i İdadide riyaziye, Mekteb-i Funun-u Harbiyede, Tıbbiyede ve Darülfünunda hesap ve heyet muallimliklerinde bulundu. Miralaylığında Tophane-i Âmire Muayene Komisyonu Azalığı'na getirildi. Sipariş edilen Martini ve Hanry tüfeklerinin imalatına nezaret etmek üzere 24 Eylül 1872'de Amerika'ya gönderildi. Kendisine 16 Ağustos 1878'de Mühendishane-i Berr-i Hümayun Nezareti, 21 Ocak 1880'de Tophane-i Âmire Meclis Riyaseti ve daha sonra ilave memuriyet olarak Umur-u Nafia Komisyonu Azalığı verildi. 23 Aralık 1880'de Maliye Nezaretine, 27 Temmuz 1881'de yeniden Umur-u Nafia Komisyonu Azalığı'na getirildi. 13 Eylül 1882'de Tophane-i Âmire Fabrikaları Müfettişliği'ne, Mart 1883'te orta elçilik göreviyle Washington'a gönderildi⁸²³. 20 Ocak 1887'de elçilik görevi bitince 23 Ocak 1887'de Tensik-i Askerî Komisyonu Azalığı'na

getirildi. 27 Şubat 1887'de mavzer tüfeklerinin muayenesi için Almanya'ya gönderilen komisyonun reisliğine tayin edildi. 22 Ocak 1889'a kadar bu görevi devam etti. 10 Eylül 1891'de Ticaret ve Nafia Nezaretine tayin edildi, 6 Kasım 1895'te bu görevinden ayrıldı. 22 Aralık 1896'da⁸²⁴ Divan-ı Muhasebat Reisliği'ne tayin edilen Hüseyin Tevfik, 2 Ekim 1897'de bu görevden ayrılarak yeniden Maliye Nezaretine getirildi ve bu görevi 30 Ağustos 1898'de bitince⁸²⁵ aynı tarihte Askerî Teftiş Komisyonu Azalığı'na tayin edildi⁸²⁶.

Hüseyin Tevfik Paşa memuriyet hayatı boyunca, beşinci rütbe Mecidi Nişanı, üçüncü rütbe Mecidi Nişanı, ikinci rütbe Mecidi Nişanı, ikinci rütbe Osmanî Nişanı, birinci rütbe Osmanî Nişanı, birinci rütbe Mecidi Nişanı, Alman Devleti tarafından verilen birinci rütbe Aigle Rouge, Fransa tarafından verilen ikinci rütbe Legion d'Honneur ve Belçika tarafından verilen ikinci rütbe Leopold nişanlarını aldı⁸²⁷.

Hüseyin Tevfik Paşa 1901 yılı Haziran ayında vefat etti ve Eyüp Beybaba Sokağı'ndaki kabristana defnedildi⁸²⁸.

Kabiliyetli, dürüst ve çalışkan olarak bilinen Hüseyin Tevfik Paşa'nın şahsiyeti hakkında kanaat oluşturacak bazı anekdotlar vardır: Mesela, 1877-78 Rus Harbi esnasında arkadaşlarının cephede bulunmasından çok üzüntü duymuş, kendisinin de cepheye gönderilmesi için başvurmuş fakat o sırada Amerika'da üretilen silahların teslimatıyla ilgilendiği için isteği geri çevrilmiştir. Tevfik Paşa'nın Amerika'daki bu görevi sırasında gösterdiği titizlik nedeniyle silahları üreten şirket teslimattan sonra iflas etmiştir⁸²⁹. Rivayete göre Hüseyin Tevfik Paşa'nın İstanbul'da yazlık ve Kızıltoprak'ta kışlık birer konağı olmasına rağmen sırf amele eline para geçsin diye Şehzadebaşı'nda bir konak inşa ettirmiştir.

Tevfik Paşa ile ilgili ilginç bir anekdot da şu şekildedir: Hüseyin Tevfik Paşa, ikinci defa Maliye Nazırı olduğu sırada "Benim buradaki vazifem, bugün para yok. Pazartesi veya perşembeye, demek değil mi? Bu iş için de beş yüz kuruşa bir kocakarı tutup yerime oturtmalı, otuz dokuz bin beş yüz kuruşu da Hazine manda etmeli" demiş ve bu sözün jurnal edilmesi üzerine görevinden azledilmiştir⁸³⁰.

Hüseyin Tevfik Paşa'nın yazdığı, bilinen eserleri şunlardır: *Zeyl-i Usul-ü Cebir*, *Cebr-i Âlâ*, *Fenn-i Makine*, *Cibr-i Müsenna*, *Usul-i İlm-i Hesap*, *Astronomi*, *Mahsusat ve Gayri Mahsusat*, *Rub'u Tahtası*, *Linear Algebra*, Tahir Paşa'nın *Usul-ı Cebir*'ine yazdığı ek⁸³¹, *Tarik-ı Farz ve'l-Hata*⁸³².

Hüseyin Tevfik Paşa'nın eserlerinden büyük bir bölümü basılmamış, basılanlardan da *Linear Algebra* dışında, günümüze ulaşan olmamıştır. *Linear Algebra*, Osmanlı bilim tarihi açısından önemli bir eserdir. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yapılan bilimsel faaliyetler, Avrupa'da yazılan kitaplardan çeviri yapmaktan ileri gidememiştir. Fakat Hüseyin Tevfik Paşa, o dönem için matematiğin en yeni alanlarında yaptığı çalışmalar neticesinde İngilizce olarak kaleme alıp yayınladığı *Linear Algebra* ile Osmanlı tarihinde fen alanında orijinal çalışma yaparak yayınlayan ilk bilim adamı olmuştur.⁸³³

⁸²⁴ Hüseyin Tevfik'in Divan-ı Muhasebat Reisliği'ne tayin tarihi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi sicil kaydında Hicri 17 Recep 1300 (24 Mayıs 1883) olarak görülmektedir. Fakat verilen Rumi (10 Kânunuevvel 1312) tarihe ve Hüseyin Tevfik'in aldığı görevlerin kronolojisine bakıldığında bu tarihin yanlışlıkla eksik yazılmış olması ihtimali yüksektir. Bu nedenle Hüseyin Tevfik'in Divan-ı Muhasebat Reisliğine atanma tarihi 17 Recep 1314 (22 Aralık 1896) olarak alınmıştır. Ayrıca bk. BOA, *i.DH*, Nu. 1343/1314 b 61, 23 Aralık 1986.

⁸²⁵ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 1/574, Tarihsiz; Çeçen, *Algebra*, s. 19-21; Saraç, "Salih Zeki", s. 6.

⁸²⁶ Pakalın, *Teşkilatı*, III, 471; Çeçen, *Algebra*, s. 21; Saraç, "Salih Zeki", s. 6.

⁸²⁷ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 1/574, Tarihsiz; Kazım Çeçen, "Hüseyin Tevfik Paşa", *Bilim ve Teknik*, S. 285, Ankara 1991, s. 46; Pakalın, *Teşkilatı*, III, 472.

⁸²⁸ Pakalın, *Teşkilatı*, III, 471; Çeçen, *Algebra*, s. 21; Fikri Akdeniz, "Osmanlı Dönemi Bilim Tarihinden Bir Kesit Büyük Türk Matematikçisi Hüseyin Tevfik Paşa (1832-1901) Kimdir?", A. Ü. Fen Fakültesi İstatistik Bölümü 5. *İstatistik Günleri Sempozyumu*, Antalya (24-27 Mayıs 2006), s. 13.

⁸²⁹ Çeçen, *Algebra*, s. 10, 19.

⁸³⁰ Pakalın, *Teşkilatı*, III, s. 474-475.

⁸³¹ Çeçen, *Algebra*, s. 21-22; Çeçen, "Hüseyin Tevfik", s. 47.

⁸³² Saraç, "Salih Zeki", s. 9.

⁸³³ Çeçen, *Algebra*, s. 9, 21-22; Çeçen, "Hüseyin Tevfik", s. 47; Akdeniz, "Matematikçisi", s. 10.

⁸³⁴ Gert Schubring, "Hüseyin Tevfik Paşa: 'Lineer Cebir'in Mucidi", çev. Sevtap Kadioğlu, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VIII, S. 2, (2007) s. 43-54.

⁸³⁵ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Dersaadet 1315, s. 256-259.

Modern matematik olarak da adlandırılan lineer cebir, günümüzde matematiğin en önemli temel kuramlarından birini oluşturmaktadır⁸³⁴.

Divan-ı Muhasebat Reisi Hüseyin Tevfik Paşa'nın 1897 Yılında Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri⁸³⁵:

Reis: Hüseyin Tevfik Paşa				
1. Daire Reisi: Mucib Bey	2. Daire Reisi: Hilmi Efendi	Başkâtip: Mehmed Ata Bey	Aza: Mehmed Ali Bey	Aza: Onik Bey
Mümeyyiz: Fuad Bey	Aza: Nuri Bey	Aza: Cemal Bey	Mümeyyiz: İsmail Fenni Bey	Aza: Kirkor Hızır Bey
Aza: Hüsnü Bey	Müdde-i Umumi Muavini: Cemal Bey	Aza: İbrahim Bey	Aza: Besim Bey	Aza: Karakaş Karabet Efendi
	Baş Mümeyyiz: Raif Bey	Baş Mümeyyiz: Nuri Bey	Zabıt Katibi: Ziya Efendi	
Zabıt Katibi: Abdülvahid Efendi				

Hasan Fehmi Paşa

Göreve Başlama Tarihi: 2 Ekim 1897
Görevden Ayrılma Tarihi: 25 Mart 1902

Hasan Fehmi Paşa, Nisan 1836'da Batum'a bağlı Büyük Muradiye Köyü'nde doğdu. Babası Hacıoğlu Şerif Molla'dır⁸³⁶. Hasan Fehmi, on dört yaşındayken Kastamonulu Abdülhalim Galib Paşa'nın Batum Mutasarrıflığı sırasında, Galib Paşa ve eşi Firdevs Hanım tarafından evlat edinildi ve onlarla beraber İstanbul'a geldi⁸³⁷. Sıbyan mektebinden sonra Arapça ve Farsça dersleri alan Hasan Fehmi, İstanbul'a geldikten sonra özel hocalardan Fransızca ve hukuk dersleri de aldı⁸³⁸. Ayrıca kırk yaşından sonra İngilizceyi de öğrendi⁸³⁹.

1858⁸⁴⁰ yılında Bâbîâli Tercüme Odasına giren Hasan Fehmi, hukuk bilgisi göz önünde bulundurularak 4 Temmuz 1862'de Tercüme Odasından Ticaret Mahkemesi İkinci Meclis Zabıt Kâtipliği'ne nakledildi ve 10 Mayıs 1864'te Mesalih-i İflasiye Komitesi Azalığı'na, 9 Eylül 1867'de de bu komitenin reisliğine tayin edildi. Yine bu dönemde "Takvim-i Ticaret" ve "Ceride-i Havadis" gazetelerinin yazı işlerinde bulundu. 1868'de Ticaret Mahkemesi Birinci Meclis Reisliği'ne terfi ettirilen Hasan Fehmi, Mahmud Nedim Paşa'nın Sadareti esnasında (1871-72) devlet dairelerindeki düzensizlik nedeniyle memurluktan ayrılarak beş altı yıl kadar avukatlık yapmayı tercih etti. Avukatlık yaptığı sırada Tophane-i Âmire Müşirliğinin davalarına bakmakla görevlen-

* Resim: Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, I, s. 539.

⁸³⁶ Pakalın, *Zeyli*, VIII, s. 101; Ayten Can Tunalı, "Hasan Fehmi Paşa", *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVIII, 46, (2009), s. 72.

⁸³⁷ Ahmed Esad, "Eski Rüşumat Eminlerinden Merhum Hasan Fehmi Paşa", *Gümrük Rehberi*, Nu. 549, Ekim 1948, s. 5586-5587; Ebubekir Hazim Tepeyran, *Hatıralar*, İstanbul 1998, s. 149. Fehmi ismini de bu dönemden sonra alan Hasan Fehmi, daha sonra Galib Paşa'nın kızı Zeynep Feride Hanımla evlenerek Galib Paşa'nın damadı oldu.

⁸³⁸ Pakalın, *Zeyli*, VIII, s. 101; Tunalı, "Hasan Fehmi", s. 72.

⁸³⁹ Ahmed Esad, "Fehmi Paşa", s. 5589.

⁸⁴⁰ Ahmed Esad, Hasan Fehmi Paşa'nın sicilinde tercüme kalemine memur olarak giriş tarihinin Hicri 1275 (1858) olarak kayıtlı olmasına rağmen, kendi el yazısıyla yazdığı bir vesikada 20 Zilhicce 1274 cumartesi (1 Ağustos 1858) şeklinde kayıtlı olduğunu, söz konusu vesikanın resmini de vererek, ifade etmektedir. Bk. Ahmed Esad, "Fehmi Paşa" s. 5587.

Hasan Fehmi Paşa İzmir Valiliği Sırasında Mektubi Ve Evrak Kalemleri çalışanlarıyla birlikte (*Gümrük Rehberi*, S.549, s.5590)

⁸⁴¹ Pakalın, *Zeyli*, VIII, s. 101-102; Tunalı, "Hasan Fehmi", s. 72-74.

⁸⁴² Tunalı, "Hasan Fehmi", s. 74.

⁸⁴³ Süreyya, *Osmani*, VI, s. 1800; Tunalı, "Hasan Fehmi", s. 75.

⁸⁴⁴ Hasan Fehmi, Aydın Valiliği sırasında şalvarla şehre girmeyi yasaklamış, şalvarlılar şehrin girişinde şalvarlarını pantolonla değiştirmeye zorlanmıştır. Ayrıca Aydın zeybeklerinin kıyafetleriyle de ilgilenen Hasan Fehmi, zeybeklerin uzun püsküllerini kestirmiş ve poturlarının paçalarını diz kapaklarına kadar uzattırmıştır. Bk. Tunalı, "Hasan Fehmi", s. 78; Ebubekir Hazim Tepeyran, *Hatıralar*, İstanbul 1998, s. 150.

dirildi. Kanuniesası'nın ilanından sonra yapılan seçimlerde (30 Mart 1877) İstanbul Mebusu seçilerek meclisin dört kâtipliğinden birine getirildi. Meclisin ikinci döneminde yeniden İstanbul Mebusu olan Hasan Fehmi, Meclis Başkanlığına seçilerek 31 Aralık 1877'de bu görevine başladı. Aynı zamanda II. Abdülhamid başkanlığında oluşturulan Osmanlı-Rus Savaşı Mültecilerine Yardım Komitesi Reisliği Vekâletini ve İstanbullulardan bir alay asker toplanması için kurulan komisyonun da Birinci Şube Reisliği'ni üstlendi⁸⁴¹. 14 Şubat 1878'de II. Abdülhamid'in Mebuslar Meclisini kapatması üzerine başkanlık görevi de bitti⁸⁴². 5 Ocak 1879'da Hazine-i Hassa Nezaretine getirildiyse de bu görevi ancak Ocak ayı sonuna kadar sürdürdü. Daha sonra 16 Eylül 1879'da Nafia Nazırlığı'na tayin edildi ve 24 Eylül 1882'de vezirlik rütbesi⁸⁴³ verildi. 1880'de Hukuk Mektebi'nde Ticaret Kanunu, Ticaret Hukuku ve Devletler Hukuku derslerini okuttu. 16 Nisan 1884'te Adliye Nazırlığı'na getirildi. 8 Ocak 1885'te de Fevkalade Sefaretle Londra'ya gönderildi. İstanbul'a döndükten sonra, 25 Eylül 1885'te Adliye Nazırlığı görevinden alındı. 13 Ocak 1886'da Umur-ı Nafia Komisyonu Azalığı'na tayin edildi fakat Komisyon'un lağvedilmesi üzerine Nisan 1888'de açıkta kaldı ve mazuliyet maaşı bağlandı. 24 Ekim 1888'de Maliye Nezaretinde teşkil olunan Kontrol Komisyonu Reisliği'ne, 10 Mayıs 1890'da Rüsumat Emanetine ve Mayıs 1892'de Aydın⁸⁴⁴ (İzmir) Valiliğine tayin edildi. 9 Kasım 1895'te Selanik Valiliğine, 20 Aralık 1895'te Halep Valiliğine nakledildi. Ancak 26 Aralık 1895'te kendi isteğiyle ikinci kez Rüsumat Ema-

netine tayin edildi. 24 Mart 1897'de Tokat Hadisesi⁸⁴⁵ nedeniyle Fevkalade Mahkeme Reisliği ile Tokat'a gönderildi. 2 Ekim 1897'de Divan-ı Muhasebat Reisliği'ne⁸⁴⁶ tayin edildi ve bu görevine ek olarak 16 Ekim 1897'de Osmanlı-Yunan Savaşı barış görüşmeleri için görevlendirildi. Ayrıca 6 Nisan 1900'de, Osmanlı-Yunan Savaşı esnasında zarara uğrayanlar için Yunan Hükümeti tarafından ödenen yüz bin liralık tazminatın dağıtılması için kurulan komisyonun reisliğini de yaptı. 25 Mart 1902'de ikinci kez Selanik Valiliğine tayin edildi⁸⁴⁷ fakat Selanik'in havasına alışamayarak rahatsızlandığı için 22 Eylül 1904'te Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi Azalığı'na nakledildi. 13 Ekim 1904'te Rüşumat Emanetine, 29 Ekim 1907'de Şura-yı Devlet Reisliği'ne, 2 Ağustos 1908'de de Adliye Nazırlığı'na tayin edildi. 28 Kasım 1908'de ikinci kez Şura-yı Devlet Reisi oldu, yine bu vazifesine ek olarak 14 Aralık 1908'de Ayan Azalığı'na tayin edildi. 14 Nisan 1909'da Adliye Nazırlığı'na tayin edildi. Tevfik Paşa Kabinesi'nin istifası üzerine 28 Nisan 1909'da bu görevi sona erdi⁸⁴⁸.

Hasan Fehmi'nin rabia ile başlayan rütbesi bâlâyâ kadar yükseldi. Ayrıca memuriyeti boyunca üçüncü rütbe Osmani Nişanı, ikinci rütbe Mecidi Nişanı, birinci rütbe Mecidi Nişanı, birinci rütbe Osmani Nişanı, İmtiyaz Nişanının Gümüş ve Altın Madalyaları, Avusturya birinci rütbe Koron de fer Nişanı, Murassa Osmani Nişanı, Murassa Mecidi Nişanı, İran Şir-i Hurşit Nişanı, Murassa İftihar Nişanı, Altın Liyakat Madalyası, Hamiyet-i Vataniye Madalyası, Bulgaristan Emirliği birinci rütbe Merit Sevil Nişanı, Gümüş Madalya, Murassa İmtiyaz Nişanı, Romanya birinci rütbe Etuval dö Romani Nişanı, Hicaz Demiryolu Altın Madalyası,⁸⁴⁹ Girit Madalyası, İtalya Sen Noraye ve Moris nişanlarıyla⁸⁵⁰ taltif edildi.

Hasan Fehmi Paşa 28 Ağustos 1910'da Edirnekapı Acıçeşme Çukurbostan karşı-sındaki evinde vefat etti ve Fatih'teki aile kabristanına defnedildi⁸⁵¹.

Zeki, çalışkan, halim selim ve bir o kadar da otoriter olarak⁸⁵² tanımlanan Hasan Fehmi Paşa'nın dinleyenleri sıkmamakla birlikte biraz uzun konuştuğu da söylenmektedir⁸⁵³. Kadının toplumdaki yerinin bilincinde olan Paşa, Selanik Valisi iken, vefat eden eşi için büyük bir cenaze töreni yapmakla kentin ileri gelen kadınlarının büyük takdirini kazanmıştır⁸⁵⁴. En büyük merakı kitap okumak olan Hasan Fehmi'nin ayrıca gayet güzel ney üflediği ve aile meclislerinde şarkı ve gazeller okuduğu belirtilmektedir⁸⁵⁵.

Vatanını çok seven Hasan Fehmi, Selanik Valiliği ile görevlendirildiğinde, nazırlık yapmış ve Sadarete aday bir vezirdi. O dönemde böyle birinin valilik göreviyle payitahttan uzaklaştırılması sürgün sayılırdı. Fakat Sultan II. Abdülhamid Hasan Fehmi'nin böyle bir hissiyata kapılmaması için onu çağırarak Makedonya'daki kötü durumu izah etmiş ve bu görev için yalnız kendisine güvenebileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Hasan Fehmi "Efendimiz, değil vatanın büyük bir kısmı, bir karış toprak bile benim sebebimle, hatta hayatım pahasına kurtulacaksa oraya beni gönderdiğinizden dolayı ayaklarınıza kapanarak size şükran arz ederim." şeklinde cevap vermiştir⁸⁵⁶.

⁸⁴⁵ Tokat'taki Bizeri Manastırı'nın basılarak yağmalanması ve bazı kimselerin öldürülmesi, Avrupa devletlerinin müdahalesine neden olmuştur. Bk. Tunali, "Hasan Fehmi", s. 79.

⁸⁴⁶ BOA, *İDH*, Nu. 1350/1315 Ca 7, 2 Ekim 1897.

⁸⁴⁷ BOA, *İDH*, Nu. 1394/1319 Z 24, 25 Mart 1902.

⁸⁴⁸ Pakalın, *Zeyli*, VIII, s. 102-104; Tunali, "Hasan Fehmi", s. 74-75, 77, 79-81, 84.

⁸⁴⁹ Pakalın, *Zeyli*, VIII, s. 101-104; Tunali, "Hasan Fehmi", s. 72, 74, 84-85.

⁸⁵⁰ Pakalın, *Zeyli*, VIII, s. 104.

⁸⁵¹ Pakalın, *Zeyli*, VIII, s. 104; Tunali, "Hasan Fehmi", s. 84.

⁸⁵² Tunali, "Hasan Fehmi", s. 85; Pakalın, *Zeyli*, VIII, s. 104.

⁸⁵³ Pakalın, *Zeyli*, VIII, s. 104.

⁸⁵⁴ Fazlı Necib, "Hasan Fehmi Paşa", *Türk Hayatı*, S. 20, İstanbul, 10 Aralık 1925, s. 2; Tunali, "Hasan Fehmi", s. 85.

⁸⁵⁵ Ahmed Esad, "Fehmi Paşa", s. 5588.

⁸⁵⁶ Ahmed Esad, "Fehmi Paşa", s. 5590-5591.

Hasan Fehmi Paşa (*Gümrük Rehberi*, S. 549, s. 5587)

⁸⁵⁷ Ahmed Esad, bu jurnalın Zeki Paşa tarafından verildiğini, Hasan Fehmi Paşa'nın ikinci eşi Şayan Hanım'dan rivayetle, belirtmektedir. Bk. Ahmed Esad, "Fehmi Paşa", s. 5590.

⁸⁵⁸ Pakalın, *Zeyli*, VIII, s. 102; Tunalı, "Hasan Fehmi", s. 75; Tepeyran, *Hatıralar*, s. 151.

⁸⁵⁹ Tunalı, "Hasan Fehmi", s. 76-77; Tepeyran, *Hatıralar*, s. 151.

⁸⁶⁰ Ahmed Esad, "Fehmi Paşa", s. 5590. Tunalı ise, jurnal verildiği sırada Hasan Fehmi'nin Aydın (İzmir) Valisi olduğunu belirtmektedir. Bk. Tunalı, "Hasan Fehmi", s. 75.

⁸⁶¹ Celal Dinçer, "Osmanlı Vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa'nın Anadolu'nun Bayındırlık İşlerine Dair Hazırladığı Layiha", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, V-VIII, S. 9-12'den ayrı basım, Ankara 1972, s. 154-155.

Hasan Fehmi Paşa'nın Devletler Hukuku ders notları 1883'te *Telhis-i Hukuk-u Düvel* adıyla yayınlanmıştır. Bu eserin yayınlanmasından yaklaşık on yıl sonra II. Abdülhamid'e, eserde padişahın idare şekline muhalif ifadeler bulunduğu yolunda yapılan bir jurnal⁸⁵⁷ üzerine eser toplattırılmış ve kendisi de "böyle muzır kitap telifinden" tekdire uğramıştır⁸⁵⁸. Bunun üzerine Hasan Fehmi Paşa bir dilekçeyle padişaha başvurarak eser ilk basıldığında bir nüshasının kendilerine takdim edildiğini ve beğenilerek ikinci bir nüshasının takdim edilmesi istenmek suretiyle taltif edildiğini, kınanmasının sebebini anlayamadığını ve bu nedenle kendisini savunmasına imkân olmadığını belirtmiştir⁸⁵⁹. Ahmed Esad, jurnal üzerine Hasan Fehmi Paşa'nın İzmir'e vali olarak gönderildiğini ve Hasan Fehmi'nin dilekçesi üzerine jurnalın mesnetsiz olduğu anlaşılacak İstanbul'a geri getirildiğini belirtmektedir⁸⁶⁰.

Hasan Fehmi, Nafia Nazırı olduğu dönemde "Anadoluca İmalât-ı Umumiyyeye Dair Lâyiha" ismiyle Anadolu'nun bayındırlık işlerine dair bir rapor hazırlayarak Başvekâlet makamına sunmuştur. Hasan Fehmi bu layihada ilk önce ülkenin içinde bulunduğu olumsuz şartlar ve bunların nedenleri üzerinde genel bir değerlendirme yapmış ve yaşanan ekonomik sıkıntının bayındırlık işlerinde yapılacak düzenlemelerle üstesinden gelinebileceğini belirtmiş, bunun için nasıl bir yol izlenmesi gerektiğine dair bir plan hazırlamıştır. Bu plan uygulanmaya başlanmış fakat daha sonra bilinmeyen bir nedenle rafa kaldırılmıştır⁸⁶¹.

**Divan-ı Muhasebat Reisi Hasan Fehmi Paşa'nın 1898 Yılında Riyasetinde
Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri⁸⁶²:**

⁸⁶² *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Dersa-
adet, 1316, s. 276-279.

Reis: Hasan Fehmi Paşa				
1. Daire Reis-i Sani: Mucib Bey	2. Daire Reis-i Sani: Hilmi Efendi	Mümeyyiz: İsmail Fenni Bey	Başkâtip: Mehmed Ata Bey	Aza: İbrahim Bey
Aza: Hacı Cemal Bey	Mümeyyiz: Mehmed Talat Bey	Müdde-i Umumi Muavini: Cemal Bey	Aza: Mehmed Ali Bey	Aza: Halit Bey
Mümeyyiz: Fuad Bey	Aza: Nuri Bey	Aza: Onik Bey	Mümeyyiz: Ahmed Efendi	Aza: Kirkor Hızır Efendi
Aza: Hüsnü Bey	Mümeyyiz: Hakkı Bey	Aza: Karakaş Karabet Efendi	Baş Mümeyyiz: Raif Bey	Mümeyyiz: Hafız İhsan Efendi
Baş Mümeyyiz: Nuri Bey	Zabıt Katibi: Ziya Efendi	Mümeyyiz: Salih Efendi	Zabıt Katibi: Abdülvahid Efendi	
	Mümeyyiz: Nedim Bey	Mümeyyiz: Hasan Efendi		
Mümeyyiz: Nazmi Bey				

Mehmed Hilmi Efendi

Göreve Başlama Tarihi: 21 Nisan 1902
Görevden Ayrılma Tarihi: Tespit edilemedi.

Resim: *Sayıştay Albümü*, s. 367.

⁸⁶³ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 1/208, Tarihsiz; Pakalın, *Zeyli*, IX, s. 54.

⁸⁶⁴ Pakalın, *Zeyli*, IX, s. 54. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sicil kaydında, Mehmet Hilmi Efendi'nin Mektubi Maliye Muavinliği yaptığına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bk. BOA, *DH.SAİD*, Nu. 1/208, Tarihsiz.

⁸⁶⁵ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 1/208, Tarihsiz. Mehmed Zeki Pakalın, Mehmet Hilmi Efendi'nin bu tarihteki vazifesini Divan-ı Muhasebat Başkâtibi olarak kaydetmiştir. Bk. Pakalın, *Zeyli*, IX, s. 54.

⁸⁶⁶ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 1/208, Tarihsiz.

⁸⁶⁷ BOA, *YA.HUS*, Nu. 427/63, 21 Nisan 1902.

⁸⁶⁸ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 1/208, Tarihsiz; Pakalın, *Zeyli*, IX, s. 54-55.

Zaptiye Kâtipleri'nden Hafız Ali Efendi'nin oğlu olan Mehmed Hilmi, 1842 yılında Antalya'da doğdu. Sıbyan mektebini bitirdikten sonra din ve ahlak gibi çeşitli konularda özel dersler alarak eğitimini tamamladı⁸⁶³.

1859 yılında mülazımlıkla Mektubî Maliye Odasına giren Mehmed Hilmi, 1866'da Eshâm-i Umûmiye Tahrirat Müdürlüğü'ne tayin edildi ve 1867'de Mektubî Maliye Muavinliği'ne terfi ettirildi⁸⁶⁴. 1872'de azalık ilavesiyle ile Divan-ı Muhasebat Maliye Dairesi Kâtibi⁸⁶⁵ oldu, 1878'de Meclis-i Maliye Azalığı'na getirildi ve yine aynı yıl Maliye Mektupçuluğu'na terfi ettirildi. Mehmed Hilmi Efendi, 10 Mart 1881'de Şura-yı Maliye Azalığı'na tayin edildi ancak 14 Ağustos 1884'te Şura-yı Maliyenin lağvedilmesiyle açıkta kaldı. 11 Eylül 1884'te yeniden teşkil olunan Heyet-i Teftiş'e ye tayin edildi. Bu görevinden istifası üzerine 15 Kasım 1884'te Maarif Meclisi Azalığı'na atandı. 15 Mart 1885'te de Divan-ı Muhasebat Azalığı'na nakledildi⁸⁶⁶. Mehmed Hilmi, daha sonra Divan-ı Muhasebat Reis-i Saniliği'ne ve son olarak da 21 Nisan 1902'de Divan-ı Muhasebat Reislği'ne tayin edildi⁸⁶⁷.

Mehmed Hilmi Efendi'nin rabia ile başlayan rütbesi, rütbe-i ûlâ sınıf-ı evvelliği-ne kadar yükseldi. Kendisi üçüncü ve ikinci rütbe Mecidi Nişanları ile ödüllendirildi⁸⁶⁸.

Mehmed Hilmi Efendi hac vazifesini yerine getirmek üzere Hicaz'a gitmek için Sadaret'ten izin istemiş ve 1 Kasım 1905 tarihinde padişah iradesinin çıkması üzerine hacca gitmiştir⁸⁶⁹. 22 Mart 1906 tarihli vesikadan anlaşıldığına göre Mehmed Hilmi Efendi hac vazifesi esnasında vefat etmiştir⁸⁷⁰ fakat vefat tarihi kesin olarak bilinmemektedir.

⁸⁶⁹ BOA, *İML*, Nu. 2/1323 N 4, 1 Kasım 1905.

⁸⁷⁰ BOA, *İHUS*, Nu. 139/1324 M 26, 22 Mart 1906.

⁸⁷¹ SA, *DMZC*, 12 Numaralı Defter, Karar Nu. 1526, 8 Kasım 1902, s. 57.

Divan-ı Muhasebat Reisi Mehmed Hilmi Efendi'nin 8 Kasım 1902 Tarihinde Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri⁸⁷¹:

Mehmed Rasih Bey

Göreve Başlama Tarihi: 15 Mayıs 1906

Görevden Ayrılma Tarihi: 3 Eylül 1908

Resim: Sayıştay Albümü, s. 367.

⁸⁷² BOA, *DH.SAİD*, Nu. 81/171, Tarihsiz; T.C. Sayıştay Başkanlığı Personel Daire Müdürlüğü Arşivi, *Rasih Bey Sicil Dosyası*.

⁸⁷³ BOA, *İ.ML*, Nu. 1324 Ra 28, 15 Mayıs 1906.

⁸⁷⁴ BOA, *İ.ML*, Nu. 1326 Ca 3, 3 Temmuz 1908.

Cezayir Bahr-i Sefid Valisi Abidin Paşa'nın oğlu olan Mehmed Rasih, 6 Haziran 1868'de Preveze Kasabası'nda doğdu. Özel hocalardan fen bilimleri dersi aldı. Ayrıca Fransızca, Rumca ve Arnavutça öğrendi⁸⁷².

Mehmed Rasih, bir müddet Adana Vilayeti Evrak ve Meclis İdare Kalemleri'nde bulunduktan sonra 7 Ağustos 1886'da Ankara Vilayeti Reji Nezareti Muhafaza Müdür Muavinliğine memur edildi. 14 Ağustos 1887'de Ankara Reji Nezaretine terfi etti ve bu görevine ilaveten 3 Ocak 1888'de Ankara Vilayeti Emlak-ı Hümayun Komisyonu Başkâtabeti görevi verildi. 13 Ağustos 1891'de Reji Nezareti'nden istifa ederek 14 Aralık 1891 tarihine kadar Emlak-ı Hümayun Komisyonundaki Başkâtiplik görevine devam eden Mehmed Rasih, 30 Aralık 1891'de Cemiyet-i Rusumiye Azalığı'na tayin edildi. 15 Mayıs 1906'da Divan-ı Muhasebat Reisliği'ne⁸⁷³ tayin edildi. Divan-ı Muhasebat Reisi iken sürgünle Halep'e gönderilen İsmail Zühdü Bey'in affedilerek ikinci kez Divan-ı Muhasebat Reisliği'ne atanmasıyla 3 Eylül 1908'de Mehmed Rasih Bey'in Divan-ı Muhasebat Reisliği doğal olarak sona erdi⁸⁷⁴.

Mehmed Rasih'in saniye ile başlayan rütbesi bâlâyâ kadar yükseldi. Ayrıca memuriyeti boyunca dördüncü rütbe Osmanî Nişanı, üçüncü rütbe Osmanî Nişanı,

ikinci rütbe Mecidi Nişanı, ikinci rütbe Osmani Nişanı, birinci rütbe Mecidi Nişanı, Murassa Mecidi Nişanı ile taltif edilen Mehmed Rasih'e ayrıca İran tarafından üçüncü rütbe Şir-i Hurşit Nişanı da verildi⁸⁷⁵.

Mehmed Rasih Bey, özgeçmişinde, Maarif Nezareti tarafından neşredilen *Üç Mektub* isimli bir kitabı ve Ankara *Ceride-i Resmîye* ve *Tarîk* gazeteleri tarafından yayınlanan ithalat ve ihracat hakkında tercüme bir makalesi olduğunu belirtir⁸⁷⁶.

⁸⁷⁵ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 81/171, Tarihsiz; T.C. Sayıştay Başkanlığı Personel Daire Müdürlüğü Arşivi, *Rasih Bey Sicil Dosyası*.

⁸⁷⁶ T.C. Sayıştay Başkanlığı Personel Daire Müdürlüğü Arşivi, *Rasih Bey Sicil Dosyası*.

⁸⁷⁷ SA, *DMZC*, 13 Numaralı Defter, Karar Nu. 1622, 28 Mayıs 1906, s. 104.

Divan-ı Muhasebat Reisi Mehmed Rasih Bey'in 28 Mayıs 1906 Tarihinde Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri⁸⁷⁷:

Mehmed Rifat Bey

Göreve Başlama Tarihi: 14 Eylül 1909
Görevden Ayrılma Tarihi: 24 Ocak 1913

Mehmed Rifat Bey, Adana Derebeylerinden Menemenlizade Hacı Ahmed Bey'in oğludur⁸⁷⁸. 1856'da Adana Vilayetine bağlı Karaisalı Kazası'nın merkezi olan Çiçeli Köyü'nde doğdu. İlk tahsilini köyündeki sıbyan mektebinde tamamladıktan sonra 1865'te babasının görevi sebebiyle İstanbul'a geldi. Önce Darülmârifet daha sonra da Kaptan İbrahim Paşa Rüşdiyesine girdi. Buradaki eğitimini tamamladıktan sonra bir süre özel ders aldı. O zamanlar Divan-ı Muhasebatta okutulan usul-i defteri derslerine devam ederek pekiyi dereceyle tasdikname aldı⁸⁷⁹.

Bir ayağı sakat olduğu için aksayarak yürüyen Mehmed Rifat, Topal Rifat Bey diye anılırdı. Kayınpederi Namık Kemal'e damadının bu özrünü hatırlatan birine Namık Kemal:

“Başına bakmaktan ayağına bakmaya vaktim olmadı.” şeklinde cevap vermiştir⁸⁸⁰.

1873'te Şura-yı Devlet kalemine giren Mehmed Rifat, Nisan 1880'de Divan-ı Muhasebat İkinci Daire Zabıt Kitabetine tayin edildi. 1881 yılında bu görevine ek olarak, vilayetlerden hesap alma işini kolaylaştırmak üzere kurulan komisyonda kâtip-

* Resim: *Sayıştay Albümü*, s. 368.

⁸⁷⁸ Süreyya, *Osmani*, I, s. 157; Pakalın, *Teşkilatı*, IV, s. 212.

⁸⁷⁹ Pakalın, *Teşkilatı*, IV, s. 213.

⁸⁸⁰ Pakalın, *Teşkilatı*, IV, s. 218-219.

lik görevi de verildi. Mehmed Rifat, 24 Mayıs 1883'te Divan-ı Muhasebat Sınıf-ı Sani Mümeyyizliği'ne terfi ettirildi ve Divan'daki Hesab-ı Nazari Muallimliği de ek görev olarak kendisine verildi. 3 Mayıs 1885'te Adana Defterdarlığı'na memur edilen Mehmed Rifat, 14 Eylül 1887'de bu görevinden azledildi. Azlinin sebebi, 1881'den itibaren dört sandık emininin on bin liradan fazla parayı çalması ve Mehmed Rifat'ın da Adana aşiretlerinden olması sebebiyle yolsuzluğun ortaya çıkarılmasında engel teşkil edebileceği gerekçesine bağlandı. Mehmed Rifat, 22 Eylül 1887'de Ankara Defterdarlığı'na tayin edildiyse de görev yerine henüz gitmeden 29 Şubat 1888'de Karesi (Balıkesir) Defterdarlığı'na tayin edildi. Ancak tayininin üzerinden bir ay bile geçmeden bu vilayetin livaya dönüştürülmesi nedeniyle doğal olarak buradaki memuriyeti bitti ve kendisine mazuliyet maaşı bağlandı. Mehmed Rifat, 7 Eylül 1890'da Van Defterdarlığı'na, 7 Eylül 1891'de Bağdat Defterdarlığı'na ve 3 Haziran 1893'te de Suriye Defterdarlığı'na tayin edildi. Sağlık problemleri nedeniyle 8 Ocak 1896'da ilerde başka bir memuriyete tayin edilmek üzere görevinden ayrıldı. 16 Haziran 1896'da, vergiyle ilgili bir konu hakkında araştırma yapmak üzere bir görev verilerek Edirne'ye gönderildi. 20 Kasım 1896'da bu görevini tamamlayarak İstanbul'a dönen Mehmed Rifat, 5 Temmuz 1897'de Edirne ve Selanik Vilayetleri Maliye Müfettişliği'ne tayin edildi. Mehmed Rifat, 14 Haziran 1901'de Edirne Defterdarı olarak atandıysa da sağlık durumu göz önünde bulundurularak 8 Eylül 1901'de yeniden Edirne ve Selanik Vilayetleri Maliye Müfettişliği'ne memur edildi. 7 Ekim 1901'de bu memuriyetine ek olarak Maliye Nezaretinde kurulan Takib-i Tahsilât Komisyonu Azalığı verildi. 7 Mayıs 1902'de ise Tahsilât İdaresi Müdürlüğü'ne tayin edildi. 30 Mart 1905'te gümrük işlerinin ıslahı için Rüsumat Emni'nin reisliğinde kurulan komisyonun azalığına ve yine aynı tarihte, Maliye Nezareti'nde kurulan Tevhid-i Mübayaat Komisyonu Azalığı'na memur edilen Mehmed Rifat, 14 Nisan 1906'da Aydın Vilayeti'nde malî konularla ilgili bir takım tetkik ve düzenlemeler yapmak üzere İzmir'e gönderildi ve bu görevini 29 Ağustos 1906'da tamamlayarak İstanbul'a döndü. 27 Kasım 1906'da Bağdat, Basra ve Musul Vilayetleri'ne ait evrakın toplanması ve getirilmesiyle ilgili olarak alınacak tedbirlerin kararlaştırılması için Teçhizat Nazırı'nın Reisliği'nde kurulan komisyonun azalığına getirildi. Mehmed Rifat, 11 Ağustos 1908'de Vâridât Muhasebeciliği'ne memur edildi⁸⁸¹. 15 Şubat 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'ne Maliye Nazırı olarak giren Mehmed Rifat'ın bu görevi 13 Nisan 1909 İhtilali⁸⁸² nedeniyle kabinenin istifası üzerine doğal olarak sona erdi. İhtilalin bertaraf edilmesi üzerine tekrar Hüseyin Hilmi Paşa tarafından kurulan kabineye 1 Mayıs 1909'da ikinci kez Maliye Nazırı olarak giren Mehmed Rifat, 26 Haziran 1909'daki istifasının ardından 30 Haziran 1909'da Maliye Nezareti Müsteşarlığı'na tayin edildi⁸⁸³.

Ali Fuat Türkgeldi, Mehmed Rifat'ın istifa gerekçesini Meclis-i Vükelada Harbiye Nazırıyla malî bir konuda aralarında geçen bir anlaşmazlığa bağlamaktadır. Türkgeldi, yaşanan tartışma üzerine Mehmed Rifat'ın Meclisi terk ederek sadrazama istifasını gönderdiğini, istifasının kabul edilerek Maliye Nezaretine Cavit Bey'in getirildiğini

⁸⁸¹ Pakalın, *Teşkilatı*, IV, s. 214-216.

⁸⁸² 31 Mart Vakası (Rumi Takvime göre 31 Mart 1325).

⁸⁸³ Pakalın, *Teşkilatı*, IV, s. 216.

⁸⁸⁴ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara 2010, s. 45.

⁸⁸⁵ Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 98; Pakalın, *Teşkilatı*, IV, s. 216.

⁸⁸⁶ Pakalın, *Teşkilatı*, IV, s. 216-217.

⁸⁸⁷ Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 149; Pakalın, *Teşkilatı*, IV, s. 217.

⁸⁸⁸ Pakalın, *Teşkilatı*, IV, s. 217.

⁸⁸⁹ Aynı yer.

⁸⁹⁰ Aynı yer.

⁸⁹¹ Aynı yer.

⁸⁹² SA, *DMZC*, (1-69 Numaralı Kararlar), Karar Nu. 1, 25 Eylül 1909, s. 2.

kaydeder ve ekler: “Yazıktır ki Rifat Bey, iki defa Nazır olarak bulunduğu bir dairede müsteşarlığı kabul etti”⁸⁸⁴.

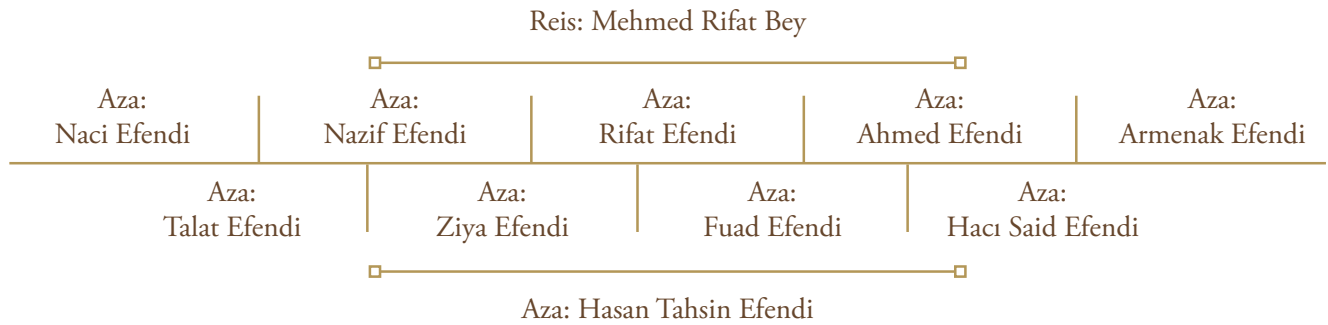
Mehmed Rifat, 14 Eylül 1909’da Tensik Komisyonu kararıyla Maliye Nezareti tarafından Divan-ı Muhasebat Reisliği’ne atandı. Bâbîâli baskını ardından Mahmud Şevket Paşa tarafından 24 Ocak 1913’te kurulan kabineye üçüncü kez Maliye Nazırı olarak girince Divan-ı Muhasebat Reisliği sona erdi⁸⁸⁵. 18 Haziran 1913’te Mahmud Şevket Paşa’nın öldürülmesi üzerine diğer kabine azalarıyla birlikte doğal olarak bu görevi bitti. Ancak yine aynı gün Sait Halim Paşa tarafından kurulan kabineye dördüncü kez Maliye Nazırı olarak girdi. 10 Mart 1914’te bu görevinden istifa etti⁸⁸⁶. Bir süre sonra Ayan Azalığı’na, daha sonra da Ayan Reisliği’ne tayin edilen⁸⁸⁷ Mehmed Rifat, Osmanlı Hükümeti’nin tarihe karışması ve ayanlığın lağvı üzerine açıkta kaldı ve emekli edildi⁸⁸⁸.

Mehmed Rifat Bey’in saniye ile başlayan rütbesi bâlâlığa kadar yükseldi. Ayrıca kendisi dördüncü rütbe Osmani Nişanı, ikinci rütbe Mecidi Nişanı, ikinci rütbe Osmani Nişanı, birinci rütbe Mecidi Nişanı ve birinci rütbe Osmani Nişanı ile taltif edildi⁸⁸⁹.

Mehmed Rifat Bey, mütareke döneminde diğer nazırlar ve İttihat ve Terakki mensuplarıyla birlikte hapsedildi ve Divan-ı Harpte yargılandıktan sonra beraat etti⁸⁹⁰.

27 Ağustos 1932’de vefat eden Mehmed Rifat Bey, Karacaahmet Mezarlığı’na defnedildi⁸⁹¹.

Divan-ı Muhasebat Reisi Mehmed Rifat Bey’in 25 Eylül 1909 Tarihinde Riyasetinde Bulunduğu Genel Kurul Üyeleri⁸⁹²:

Mehmed Tefvik Bey (Biren)

Göreve Başlama Tarihi: 1 Ocak 1915

Görevden Ayrılma Tarihi: 4 Mart 1919

Maarif Nezareti Encümen-i Teftiş ve Muayene Reisleri'nden⁸⁹³ Şirvani⁸⁹⁴ Ahmed Hamdi Efendi'nin oğlu olan Mehmed Tefvik Bey, Mart 1867'de İstanbul'da doğdu⁸⁹⁵. Beş yaşında sıbyan mektebine başladı. Okuma yazma öğrendikten sonra evde babasından ve özel hocalarından ders almaya başladı. 1880 yılında 13 yaşında Mülkiyeye girdi ve 1885'te birincilikle mezun oldu⁸⁹⁶. Çok iyi bildiği Fransızcanın yanında Arapça, İngilizce ve Almanca öğrendi⁸⁹⁷.

26 Aralık 1885'te Mabeyn Kitabeti'ne tayin edilen Mehmed Tefvik, 26 Ekim 1897'de Kudüs Sancağı Mutasarrıflığı'na ve 9 Mayıs 1901'de Selanik Valiliği'ne⁸⁹⁸ terfi ettirildi. Ancak yerine bir başkasının tayin edilmesiyle 25 Mart 1902'de açıkta kaldı. 29 Kasım 1902'de Konya Valiliğine tayin edildi, 16 Kasım 1903'te bu görevinden ayrıldı. 4 Temmuz 1904'te Yemen Valiliğine tayin edilen Mehmed Tefvik, 30 Temmuz 1905'te bu görevinden azledildi. Mehmed Tefvik, 22 Mart 1906'da Divan-ı Muhasebat Reisliği'ne⁸⁹⁹ tayin edildiyse de üç gün sonra Hüdavendigâr Valiliğine nakledildi. Kendi yerine bir başkasının tayin edilmesiyle 14 Ocak 1909'da tekrar açıkta kaldı. 17 Şubat

* Resim: *Türk Hayatı*, S. 17, s. 1

⁸⁹³ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 192/163, Tarihsiz; Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyetiler*, III, Ankara 1968-1969, s. 192.

⁸⁹⁴ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 192/163, Tarihsiz; Pakalın, *Teşkilatı*, IV, s. 399; Pakalın, *Zeyli*, XVIII, s. 50.

⁸⁹⁵ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 192/163, Tarihsiz; Mehmed Tefvik Biren, "Bir Devlet Adamının" Mehmet Tefvik Bey'in (BİREN) II. Abdülhamid, *Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, I, Haz. F. Rezan Hürmen, İstanbul 1993, s. XLIII, 7; T.C. Sayıştay Başkanlığı Müzesi, *Mehmet Tefvik Biren Sicil Dosyası*.

⁸⁹⁶ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 192/163, Tarihsiz; Biren, *Hatıraları*, I, s. XLIII, 7.

⁸⁹⁷ Çankaya, *Mülkiye Tarihi*, III, s. 192.

⁸⁹⁸ Fazlı Necip, Tefvik Bey'den önce Selanik'in hep yaşını almış paşalar tarafından yönetildiğini ve otuz beş yaşında olan Tefvik Bey'in ilk kez bu kadar genç ve paşalık unvanı olmayan biri olarak Selanik Valiliğine atandığını belirtiyor. Fazlı Necip, "Tefvik Bey", *Türk Hayatı*, S. 17, 1 Kasım 1925, s. 1; Abdulhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri*, s. 61.

⁸⁹⁹ BOA, *İML*, Nu. 1324 M 30, 22 Mart 1906; BOA, *DH.SAİD*, Nu. 192/163, Tarihsiz.

Tevfik Biren'in Eşi Naciye Neyyâl Tarafından Yapılmış Yağlı Boya Tablosu
(*Naciye Neyyâl'in Mutlakiyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları.*)

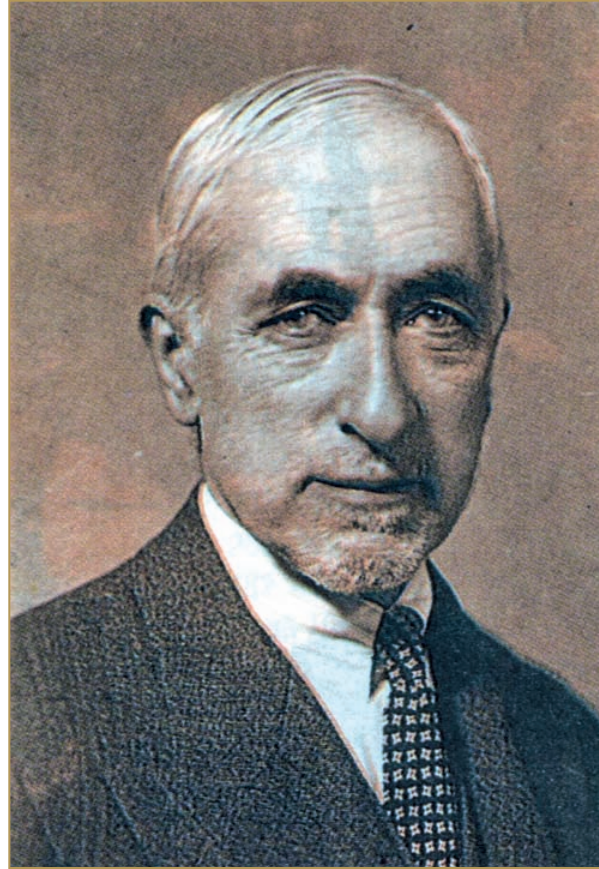
⁹⁰⁰ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 192/163, Tarihsiz; Pakalın, *Zeyli*, XVIII, s. 50-51; Pakalın, *Teşkilatı*, IV, s. 399-400. Mehmed Tefvik Bey hatıraları için yazdığı mukaddimede, hatıralarının çoğunu sonradan kaydettiği için tarihlerde ve olaylarda bazı yanlışlıklar olabileceğini belirtmiştir. Bk. (Mehmed Tefvik Biren, *Hatıraları*, I, s. XLII.) Bu nedente Tefvik Bey ile ilgili tarihlerde çoğunlukla Başbakanlık Osmanlı Arşivi sicil kaydı esas alınmıştır.

⁹⁰¹ Pakalın, *Zeyli*, XVIII, s. 51; Pakalın, *Teşkilatı*, IV, s. 400.

⁹⁰² Biren, *Hatıraları*, I, s. XLVIII; Çankaya, *Mülkiye Tarihi*, III, s. 193.

⁹⁰³ Pakalın, *Zeyli*, XVIII, s. 51; Pakalın, *Teşkilatı*, IV, s. 400-401.

1909'da Ticaret Mektebi Usul-ü Maliye Muallimliği'ne tayin edildi. Bu görevine ek olarak 8 Mart 1909'da Hukuk Mektebi Hukuk-ı Esasiye Muallimliği görevi de verildi. 24 Mart 1909'da Ankara Valiliğine, 14 Ağustos 1909'da Şura-yı Devlet Nafia ve Maliye ve Maarif Dairesi Azalığı'na, 4 Haziran 1910'da Mülkiye Dairesi Reisliği'ne tayin edilen Mehmed Tefvik, buradan da 21 Aralık 1910'da Nafia ve Maliye ve Maarif Dairesi Reisliği'ne nakledildi⁹⁰⁰. Bu görevine ilaveten 28 Kasım 1910'da Mühendis Mektebi İktisat Muallimliği'ne memur edildi. Mehmed Tefvik, 1 Ocak 1915'te Divan-ı Muhasebat Reisi oldu⁹⁰¹. 22 Ocak 1915'ten itibaren Kız Darülfünunu İktisat Muallimliği yaptı ve bu göreve mektebin lağvına kadar devam etti⁹⁰². Mehmed Tefvik, 4 Mart 1919'da Damat Ferit Paşa'nın ilk kabinesine Maliye Nazırı olarak girince Divan-ı Muhasebat Reisliği de sona erdi. 16 Mart 1919'da Ayan Azalığı'na tayin edildi. Ferit Paşa Kabinesi'nin 8 Mart 1920'de istifası üzerine nazırlık görevinden ayrıldı. Halefi Faik Nüzhet Bey, 11 Mart 1920 tarihinde tayin edilinceye kadar üç gün nazırlığa vekalet etti. Mehmed Tefvik, daha sonra Tefvik Paşa Kabinesi'ne Şura-yı Devlet Reisi olarak girdi. 14 Nisan 1922'de Faik Nüzhet Bey'in Maliye Nazırlığı'ndan istifası üzerine yeniden Maliye Nazırlığı vekâletine tayin edilen Mehmed Tefvik, bu görevini Osmanlı saltanatının sonuna, yani Kasım 1922 tarihine kadar sürdürdü. Osmanlı Hükümetinin ortadan kalkması ve Ayan Azalığı'nın lağvı üzerine emekli edildi⁹⁰³.

TEVFİK BEY (*Naciye Neyyâl'in Mutlakîyet, Meşrutîyet ve Cumhuriyet Hatıraları*)

⁹⁰⁴ Biren, *Hatıraları*, I, s. XLVIII; Çankaya, *Mülkiye Tarihi*, III, s. 193.

⁹⁰⁵ Biren, *Hatıraları*, I, s. XLVIII; Pakalın, *Zeyli*, XVIII, s. 51; Çankaya, *Mülkiye Tarihi*, III, s. 193.

⁹⁰⁶ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 192/163, Tarihsiz, 4 Mayıs 1867; Pakalın, *Zeyli*, XVIII, s. 51; Pakalın, *Teşkilatı*, IV, s. 400-401; Biren, *Hatıraları*, I, s. L.

⁹⁰⁷ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 192/163, Tarihsiz; Çankaya, *Mülkiye Tarihi*, III, s. 193.

⁹⁰⁸ Pakalın, *Zeyli*, XVIII, s. 51; Pakalın, *Teşkilatı*, IV, s. 401.

⁹⁰⁹ Biren, *Hatıraları*, I, s. XLIV; Çankaya, *Mülkiye Tarihi*, III, s. 193; Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri*, s. 79.

Mehmed Tefvik, 22 Ekim 1923-31 Aralık 1943 tarihleri arasında Yüksek Mühendis Mektebinde İdare Hukuku Muallimliği yaptı. 1931'den sonra, önce profesör daha sonra da ordinaryüs profesör olarak görev yaptı⁹⁰⁴. Ayrıca Mehmed Tefvik, 1 Ocak 1930'dan 2 Kasım 1935'e kadar Nafia Fen Mektebi İktisat ve Malî Kanunlar Muallimliği yaptı⁹⁰⁵.

Tefvik Bey'in salise ile başlayan rütbesi bâlâyâ kadar yükseldi. Ayrıca Mehmed Tefvik, şu ödüllerle taltif edildi: Gümüş İmtiyaz Madalyası, dördüncü rütbe Osmani Nişanı, dördüncü rütbe Mecidi Nişanı, üçüncü rütbe Mecidi Nişanı, üçüncü rütbe Osmani Nişanı, Gümüş Liyakat Madalyası, Altın İmtiyaz Madalyası, Hamiyet-i Vatanîye Madalyası, ikinci rütbe Mecidi Nişanı, ikinci rütbe Osmani Nişanı, Yunan Muharebe Madalyası, İran birinci rütbe Hâtem-i Süleyman Nişanı, Almanya Koron dö Prus Nişanı'nın birinci rütbesi, Fransa Legion d'Honneur Nişanı üçüncü rütbesi, Murassa Osmani Nişanı, Saks Dukalığı Grand Krova Saxe Ernestine Nişanı⁹⁰⁶, Habeş hükümeti birinci sınıf Salomon Mührü Nişanı⁹⁰⁷. Şubat 1956'da İstanbul'da vefat eden Mehmed Tefvik Bey, Pendik'te Yeni Mezarlığa defnedildi⁹⁰⁸.

Tefvik Bey'in üç ciltlik *İktisad Prensipleri* adlı bir eseri vardır. Bu eserin birinci cildi 1930, ikinci cildi 1936, üçüncü cildi de 1940 yılında basıldı⁹⁰⁹. Ayrıca Tefvik Bey'in

kaleme aldığı fakat hayattayken basılamayan hatıraları, torunu F. Rezan Hürmen tarafından derlenerek Tefvik Bey'in ölümünden yaklaşık 37 yıl sonra yayınlandı⁹¹⁰.

⁹¹⁰ Bk. Biren, *Hatıraları*, I, s. XLIV.

⁹¹¹ SA, *DMZC*, 2 Numaralı Defter (100-186 Numaralı Kararlar), Karar Nu. 100, 4 Şubat 1919, s. 1.

Divan-ı Muhasebat Reisi Mehmed Tefvik Bey'in 4 Şubat 1919 Tarihinde Riyaset Ettiği Genel Kurul Üyeleri⁹¹¹:

Reis : Mehmed Tefvik Bey (Biren)				
Aza: Armenak Efendi	Aza: Cemal Efendi	Aza: Naci Efendi	Aza: Fuad Efendi	Aza: Ahmed Efendi
Aza: Talat Efendi	Aza: Hakkı Efendi	Aza: Hacı Ziya Efendi	Aza: Hacı Said Efendi	
Aza: Abdülvahid Efendi				

Sakızlı Armenak Efendi

Göreve Başlama Tarihi: 2 Haziran 1919

Görevden Ayrılma Tarihi: 1 Kasım 1922

* Resim: *Sayıştay Albümü*, s. 369.

⁹¹² T.C. Sayıştay Başkanlığı Müzesi, *Armanak Sakızlı Sicil Dosyası*; Çarkçıyan, *Ermeniler*, s. 139.

⁹¹³ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 95/203, Tarihsiz.

⁹¹⁴ Kovork Pamukciyan, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar*, IV, İstanbul 2003, s. 344.

⁹¹⁵ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 95/203, Tarihsiz.

⁹¹⁶ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 95/203, Tarihsiz; T.C. Sayıştay Başkanlığı Müzesi, *Armanak Sakızlı Sicil Dosyası*. Bu kısımda tarihlerdeki çelişkilere dolaylı Başbakanlık Osmanlı Arşivi sicil kaydındaki rumi tarihler esas alınmıştır.

25 Aralık 1871 tarihinde İstanbul'da doğan Armenak Efendi, Hazine-i Hassa Nazırı Sakızlı Ohannes Paşa'nın oğludur⁹¹². Mekteb-i Sultanide matematik, fen bilimleri, Fransız Edebiyatı, tarih ve coğrafya dersleri aldıktan sonra 13 Temmuz 1889'da Paris'e giderek üç yıl Paris Hukuk Mektebinde ve iki yıl da Siyasî İlimler Mektebinde okudu. 5 Ağustos 1892'de hukuk mezunu olarak şahadetname aldı. Türkçe, Ermenice ve Fransızca okuyazar olan Armenak Efendi, İngilizceye de aşinadır⁹¹³. Ayrıca Kovork Pamukciyan, Armenak Efendi'nin sanat tarihçisi olduğunu da kaydetmektedir⁹¹⁴.

9 Mayıs 1893'te Müşterek Reji İdaresi İstişare Hukuku Şubesine memur edilen Armenak Efendi, 26 Kasım 1896'da bank ve borsa işleriyle ilgilenmek üzere Paris'e gönderildi⁹¹⁵. Armenak Efendi, 30 Ocak 1898'de Hazine-i Celile-i Maliye Düyûn-ı Umûmiye Muhasebesi Kalemine memur olarak girdi ve 3 Şubat 1900'da buradan ayrılarak Maliye Hazinesi Tercüme ve Tahrirat-ı Ecnebiye Maliye Kalemine tayin edildi. Armenak Efendi, 19 Nisan 1902'de aynı kalemin Mümeyyiz-i Saniliği'ne nakledildi. 4 Mart 1903'te bu görevinden ayrılarak Maliye Nezareti Celilesi Müsteşar Muavinliği'ne getirildi. 10 Ağustos 1908'de Hazine-i Celile-i Düyûn-ı Umûmiye Muhasebeciliği'ne ve 13 Ekim 1909'da Divan-ı Muhasebat Birinci Daire Reisi Saniliği'ne tayin edilen⁹¹⁶

Armenak Efendi, 6 Mart 1919'da Divan-ı Muhasebat Riyaseti vekâletine, 2 Haziran 1919'da ise Divan-ı Muhasebat Reisliği'ne getirildi ve İstanbul Hükümetinin lağvına kadar (1 Kasım 1922) bu görevine devam etti⁹¹⁷.

Armenak Efendi'nin salise ile başlayan rütbesi, rütbe-i ulâ sınıf-ı evveline kadar yükseldi. Ayrıca Armenak Efendi'ye memuriyeti boyunca dördüncü rütbe Osmani Nişanı, ikinci rütbe Mecidi Nişanı, birinci rütbe Mecidi Nişanı ve Rusya tarafından da birinci rütbeden bir nişan verildi⁹¹⁸.

19 Mayıs 1926 ile 20 Mayıs 1942 tarihleri arasında Paris'te bulunan Armenak Efendi, 1942 yılında Divan-ı Muhasebat Riyasetine bir dilekçeyle başvurarak, 2 Haziran 1919 tarihinde Divan-ı Muhasebat Reisliği'ne tayin edilerek İstanbul Hükümetinin lağvına kadar bu görevde kaldığını bildirmiş, yaşınının 65'i geçtiğini ve 25 senelik devlet hizmetine binaen kendisine tekaüd maaşı bağlanmasını talep etmiştir. Bunun üzerine Divan-ı Muhasebat Riyaseti tarafından Armenak Efendi'nin görevden ayrılış tarihinin tespiti için Armenak'ın ifadesi üzerine, eski divandan naklen gelerek hâlen Divanda bulunan ve o dönemde Divanda memur olan kişilerin tanıklığına başvurularak malumat istenmiştir. Alınan malumat üzerine Armenak Efendi'nin 1 Kasım 1922'ye kadar bu görevde kaldığı tespit edilmiştir. Ayrıca Hariciye Nezareti aracılığıyla Armenak Efendi'nin Paris'te bulunduğu süre içinde tekaüd hakkını ortadan kaldıracak yabancı⁹¹⁹ bir vazifede bulunup bulunmadığı araştırılmıştır. Fransa Büyükelçiliğinden gelen cevapta Armenak Efendi'nin Paris'te bulunduğu sırada gazetecilik ve yazarlıktan başka bir işle uğraşmadığı kaydedilmiştir. Yapılan tahkikat sonucunda emekli maaşı bağlanan Armenak Efendi, 1944⁹²⁰ yılında vefat etmiştir⁹²¹.

Armenak Efendi, 1933 yılında Paris'te *Anahid* adlı bir dergi yayınlamıştır. 1940 yılında Paris'te basılan *Pages d'Art Arménien* adlı bir kitabı vardır. Ayrıca Armenak Efendi'nin "Topkapı Müzesi'nde Manaslar Tarafından Çizilmiş Padişah Portreleri" ve "Manaslar, Bir Ermeni Ressamlar Hanedanı" isimli makaleleri vardır⁹²².

Divan-ı Muhasebat Reisi Armenak Efendi'nin 25 Ocak 1921 Tarihinde Riyaset Ettiği Genel Kurul Üyeleri⁹²³:

Reis: Armenak Efendi				
Aza: Ahmed Efendi	Aza: Cemal Efendi	Aza: Naci Efendi	Aza: Fuad Efendi	Aza: Talat Efendi
Aza: Hakkı Efendi	Aza: Ziya Efendi	Aza: Said Efendi	Aza: Abdülvahid Efendi	Aza: Abdülcelil Efendi
Aza: Pedri Efendi				

⁹¹⁷ T.C. Sayıştay Başkanlığı Müzesi, *Armanak Sakızlı Sicil Dosyası*.

⁹¹⁸ BOA, *DH.SAİD*, Nu. 95/203, Tarihsiz.

⁹¹⁹ Taşnak Komitesi Reisi Noradonikyan ile sıkı teması olması göz önünde bulundurularak Armenak Efendi'nin Paris'e gidiş geliş kayıtları bile incelenmiştir.

⁹²⁰ Çarkçıyan, *Ermeniler*, s. 139; Pamukçıyan, *Tarihe Katkılar*, IV, s. 344.

⁹²¹ T.C. Sayıştay Başkanlığı Müzesi, *Armanak Sakızlı Sicil Dosyası*.

⁹²² Pamukçıyan, *Tarihe Katkılar*, III, s. 17,45, 212.

⁹²³ SA, *DMZC*, (887-951 Numaralı Kararlar), Karar Nu. 887, 25 Ocak 1921 s. 1.